

SANTERI JUNTILA
Greifswaldin yliopisto ja Helsingin yliopisto

Palataalidissimilaation kätkemiä balttilaislainoja

Die besonders für Baltisten vorgesehene Zusammenfassung auf Deutsch ist ihrer ausnehmlichen Länge wegen nach dem Artikel gelegen.

Jo pitkään on tiedetty itämerensuomen vanhojen germaanisten lainojen paljastavan sellaisia muotopiirteitä, jotka eivät ole säilyneet mihinkään kirjallisista muistomerkeistä tunnettuun germaaniseen kieleen saakka. Yhtä vanhoista balttilaislainoista tällaisia arkaismeja tunnetaan vain harvoja, tärkeimpinä **ja*-nominien supistumiselta säästynyt nominatiivinpääte (sm. *ankerias* ~ lt. *ungurys*, sm. *takialinen* ~ lt. *dagys*), *i*-loppuisina säilyneet diftongit (sm. *seinä*, *paimen* ~ lt. *siena*, *piemuõ*), *-m*-nomininjohtimen vokaaliton asu (sm. *rihma* ~ lt. *rišimas*) sekä neutrisuvun erillisuus (*-s:n* puuttuminen, sm. *heinä* ~ lt. *šiėnas*), joista sekin on säilynyt slaavissa, baltoslaavilaisen kantakielen vähiten balttilaiseksi mielletyssä haarassa (mksl. сѣно). Suhde on sikäli erikoinen, että germaanisten kielten kirjalliset lähteet ulottuvat lähes kahden vuosituhannen taa, baltoslaavilaisten vain muutaman vuosisadan: innovatiivisin haara, slaavi vuoteen 893, länsibalti vuoteen 1369, latvia 1400-luvun lopulle ja vanhakantaisin kieli, liettua ainoastaan vuoteen 1547. Nimenomaan liettuaa pidetään niin arkaaisena kielenä, että kolmattatuhatta vuotta vanhojen balttilaisperäisten sanojen todistusvoima aivan kalpenee sen rinnalla.

1. Itäbalttilainen palataalidissimilaatio

Balttilaisten kielten sanastoon perehtyessäni olen kuitenkin oppinut erään itäbalttilaisissa kielissä liettuassa, lätissä ja latgallissa vaikuttavan sporadisen, mutta varsin yleisen ääntenmuutoksen, jota itämerensuomen balttilaislainojen tähänastisessa tutkimuksessa ei ole lainkaan otettu huomioon. Kyseessä on palataalidissimilaatio, joka on muuttanut palatalisoituneen suhusibilantin (l. postalveolaarisen sibilantin) jälkeisen *i:n* *u:ksi* kadottamatta sibilantin palatalisoituneisuutta. Tämän dissimilaation takia aiemmat **ši* ja **ži* eräissä sanueissa edustuvat liettuassa *šiu* [šú] ja *žiu* [žú], lätissä *šu* ja *žu*. Palataalidissimilaatio koskee myös pitkää vokaalia, lt. *šiū*, *žiū*, lv. *šū*, *žū*, mutta luultavasti vokaalin piteneminen on tällaisissa tapauksissa tapahtunut vasta sen jälkeen: dissimilaatio siis edeltää pitenemäästeen muodostumista sananjohdossa, jossa kantasanan lyhyttä suppeata vokaalia *i*, *u* vastaa pitkä *ī* (lt. <*y*>), *ū*. Tämä pitenemääste ei kuulu kantaindoeurooppalaisen ablautiksi l. apofoniaksi kutsutun vokaalien astevaihtelun piiriin, vaan on sen myöhempi laajentuma itäbalttilaisissa kielissä.

Zigmas Zinkevičius (1966: 67–68) on kuvannut muutosta *i > u* liettuan murteissa. Useimmissa hänen esittelemissängsä tapauksissa vokaali seuraa postalveolaarista konsonanttia *š*, *ž* tai *č*; liettuassa kaikki konsonantit ovat *i:n* edellä palatalisoituneita. Itämurteiden muotoja ovat *šūltas* 'lämmin', *šūmtas* 'sata', *dešūm* 'kymmenen', *žulvītis* 'koripaju; salava' *žunkšnīs* 'askel', *čūmadānas* (< *čimadānas*) 'matkalaukku', *jumī* 'ottaa', *klūmptī* 'vajota suohon', *vagūs* 'varas', vrt. kirjakielen *šiltas*, *šimtas*, *dešimt*, *žilvītis*, *žingsnis*, *čėmodanas*, *imti*, *klimpti*, *vagis*. Liettuan länsimurteeksi luokittelemastansa žemaitista Zinkevičius esittää muodot *ačūpa* 'tylsistyy', *žūb* 'valkeni', *žūbals* 'polttoöljy', *žūburis* 'päre, soihtu' vrt. kirjakielen *atšipo*, *žiba*, *žibals*, *žiburys*. Vincas Urbutis (1981: 125–6) esittelee eri puolilta liettuan puhuma-aluetta lisää esimerkkejä, joissa lähes kaikissa *u:n* tai *ū:n* edellä on *š*, *ž* tai *č*.

Liettuan etymologisen sanakirjansa vuonna 2022 päivitettyssä verkkoversiossa Wojciech Smoczyński (SEJL) määrittelee vokaalinmuutoksen palataaliseksi dissimilaatioksi *C'i > C'u* ja pitää sitä yleisliettualaisena ainakin laajassa *žir-* ~ *žiur-*sanueessa, jota

käsittelen alla artikkelini neljässä ensimmäisessä alaluvussa. Dissimilaatio ulottuu tässä sanueessa myös latvian vastineisiin.

Kantasuomen balttilaislainojen lähtökieleessä ei palataalidissimilaatiota näy tapahtuneen, vaan lt. *šiu*, lv. *šu* ja lt. *žiu*, lv. *žu* edustuvat lainoissa samoin kuin lt. *ši*, lv. *si* ja lt. *ži*, lv. *zi*. Toinen samaan yhteyteen liittyvä havainto on, että lainoissa näkyy edustuvan lyhyt *i* tai *e* sielläkin, missä itäbaltissa on pitenemääste *ī*; ainakin yhden lainasanana (*herätä*) tapauksessa lyhyt vokaali edustuu myös slaavissa. Havainnot tukevat sitä lainasanatutkimuksessa toistuvasti (esim. Nieminen 1934, Liukkonen 1999, Kallio 2008, Junntila 2016) esitettyä kantaa, ettei lainojen lähtökieli ollut itäbalttilainen. Kalliota (2008) seuraten nimitän sitä tässäkin tutkimuksessa pohjoisbaltiksi.

Itämerensuomalaisten kielten tutkimuksen kannalta kiinnostavinta lienee kuitenkin usean uuden balttilaisen lainaetymologian löytyminen palataalidissimilaation taakse kurkistamalla. Esitän tässä balttilaista alkuperää sanoille *heristää*, *herätä*, *hereä* (~ *herkkä*), *hera*, *hermo*, *hirveä*, *hirmu*, *hippu* ja *hipale* (~ *hepele*, *hiven*). Oman kapaleensa saa myös *herpo*-sanue (*hervoton* jne.), jonka kohdalla päädyin hylkäämään balttilaisen alkuperän, koska parempikin selitys on tarjolla.

Suomen sanojen tiedot ovat SMS:sta, viron ja eteläviron EMS:sta, liettuan LKŽ:sta ja latin ME:ltä, ellei toisin mainita.

2. *heri-* ja *herätä*

Liettuassa *žir-* ~ *žiur-* sanueeseen kuuluvat yhtäältä *žirti* : *žyra* (~ *žirsta* ~ *žirna* ~ *žindra*) : *žiro* 'kipinöidä; kyteä, hehkua; häikäistä' ja *žyrėti* : *žyri* (~ *žyra*) : *-ėjo* 'hehkua, loimuta', toisaalta *žiurti* ~ *žiūrti* : *žiūrsta* ~ (murt.) *žiūra* : *žiūro* 'alkaa nähdä' ja *žiūrėti* : *žiūri* (~ *žiūria*, *žiūro*) : *žiūrėjo* 'katsoa, katsella; nähdä; etsiä; kiinnittää huomiota, ottaa huomioon; valvoa, vartioida; huolehtia, pitää huolta, varoa; odottaa; tarkistaa, varmentaa; yrittää'. Inkoatiiviverbeissä *žirti* ja *žiurti* on alkuperäinen lyhyt vokaali ja nasaalipreesens < **ži-n-ra*, jonka pitkän vokaalin selittää *n:n* assimilaatio. Sanueen vanhimpia jäseniä ovat kuitenkin *žyrėti* ja *žiūrėti*, sillä näillä on vastineet paitsi lätissä, *žīrē|t* : - : *-ja* 'palaa hiljalleen' ja *žūrē|t* : - : *-ja* 'kyteä; vaania, väijyä;

vilkaista, vilkuilla’, myös slaavilaisissa kielissä: mksl. зър|ѣти : -итъ, sln. *zrėti* : *zrèt*, tšek. *zříti*, ven. *зреть* : *зрѣм* ym. ’nähdä, katsoa’.

Lv. *ž* ei ole lt. *ž*:n äänneläillinen vastine, vaan jatkaa kantaitäbaltin palatalisoitunutta *ž*:tä (karkeasti *ẓ̌*) tai *z*:tä (karkeasti *z*) jonkin takavokaalin edellä, muualla lt. *ž*:tä vastaa lv. *z*. Niinpä lv. *žīrēt* tulee selittää joko lainana liettuasta tai palataalisesti dissimiloitumattoman muodon **žīrēt* sulautumana (kontaminaationa) dissimiloituneeseen muotoon *žūrēt*.

Slaavilainen verbi osoittaa *ĩ*- ja *ũ*-vokaalisten itäbalttilaisten vastineidensa keskinäisen yhteenkuuluvuuden näiden semanttisista eroista huolimatta. Se nimittäin palautuu kantaslaavin preesensmuotoon **zirej-*, jonka muoto säännöllisesti vastaa liettuan preesensia *žyri* (vrt. Erhart 1989: 124–125) muuten paitsi kannan vokaalin pituuden osalta, kun taas merkitys on hyvin lähellä *žiūrėti* : *žiūri*-verbiä. Itäbalttilaisella taholla on palataalidissimilaatio *C’i* > *C’u* varmasti jo varhain erottanut nämä kaksi varianttia, joiden välille on sittemmin syntynyt merkitysero. Lätissä *ū*-vokaalinen verbi merkitsee sekä ’kytemistä’ että ’katselemista’, kun taas liettuassa kumpikin variantti on vakiintunut eri merkityksiin. Kantaitäbaltissa on tämän (liettuan inf. *-ėti* : prees. *-i*) tyyppin verbeihin muodostunut pitenemääste: lt. *dyrėti* (~ mpr. *en-dirīs*), lt. *rūpėti* = lv. *rūpēt*, lt. *lūkėti* (vrt. Būga 1922: 44).¹ Pitenemisen ulkopuolelle ovat jääneet inkoatiivijohdokset lt. *žirti* ja *žiurti* sekä substantiivit lt. *žirgnis*, lv. *zirkste* ja lt. *žiežirga* (< **žiež-žirg*, SEJL s.v. *žiežirba*) ’kipinä’, joitten yhteys *žir-* ~ *žiur-* sanueeseen voi johtua myös ekspressiivistä vaihtelusta. Slaavilaisella puolella vokaali on kokonaan säästynyt pitenemiseltä.

Liettuan *žir-*, *žyr-*, *žiur-* ja *žiūr-*kantaiset johdokset sekä kantaslaavin **zirej-* palautuvat kaikki saman kannan katoasteeseen, sillä kantabaltoslaavin **ir-*diftongi jatkaa indoeurooppalaisen kantakielien vokaalista *r*:ää. Itse kanta eli juuri on vain baltoslaavin pohjalta rekonstruoitu kie. **g^{her}(H)-* ’säteillä, loistaa; nähdä’ (LIV 177). Aiemmin olen (Junttila 2020: 163) esittänyt tätä laajalevikkisen kannan **g^{wh}her-* ’lämmetä’ (LIV 219–20) ekspressiiviseksi variantiksi, jolloin sen alkuperäiseksi merkitykseksi voisi rekonstruoida ’palaa, loimuta’. Hypoteesi vaatisi kuitenkin tueksensa näyttöä siitä, että klusiilien

1. Viitteestä kiitän Anthony Jakobia.

palatalisoitumista on esibaltoslaavissa käytetty ekspressiivisen vaihtelun välineenä, joten kovin vahvalla pohjalla se ei ole.

Sanueen kahdesta levinneimmästä merkityksestä 'kyteä, säteillä, loistaa' ja 'nähdä, katsoa' on todennäköisesti ensin mainittu vanhempi, vaikka levikin perusteella voisi tulla vastakkaiseen johtopäätökseen, sillä vain jälkimmäinen ulottuu mainituilla verbeillä itäbalttilaisten kielten ulkopuolelle slaaviin. Merkitykseen 'kyteä, säteillä, loistaa' liittyy kuitenkin etenkin liettuassa samakantaisia sanoja, joissa sama verbikanta (ns. juuri) edustuu muissa alkuperäisissä kantaindoeurooppalaisen ablaut-vaihtelun asteissa. *e*-asteisia ovat lt. *žėrti* : *žėria* : *žėrė* 'iskeä tulta, kipinöidä; sytyttää tuli; säteillä, levittää valoa; loistaa kirkkaasti, häikäistä; niittää, leikata viljaa kiireesti; kulkea t. matkustaa nopeasti; lyödä, iskeä; työntää, kaataa voimalla; sanoa suoraan, työkeästi; ryöstää' ja *žerin|ti* : *-a* : *-o* 'kuumentaa hehkuvaksi'. *ē*-asteisia ovat lt. *žėra* 'kekäle, hiili', *žėras* 'hehkuvat hiilet, hiillos', *žėrėti* : *žėr|i* ~ *-ia* ~ *-a* ~ *-ėja* : *-ėjo* 'kyteä, hehkua; valaista voimakkaasti, loistaa, levittää valoa; välkkyä, kimallella, kimmeltää; päästää valoa läpi, olla reikäinen t. huokoinen, kuultaa läpi; (silmistä, kasvoista) hehkua, heijastaa (jtk tunnetta)', *žėr|uoti* : *-úoja* : *-ávo* id. ja *su|žėr|ti* : *-sta*; *-o* 'alkaa säihkyä t. säkenöidä, tuikkia, kimaltaa' *o*-asteisia ovat liettuassa *žarà* 'aamu t. iltarusko, taivaanrannan kajastus; kytevä kekäle, kipinä; liikkeen suunta, raja', *žāras* id., *žarijā* (~ *žerijā*) 'kekäle, hiili; kipinä; puna-ailakki; kiivailija, kuumapää', *žarėti* : *žāra* : *žarėjo* 'valaista, loistaa, säkenöidä' ja *žārin|ti* : *-a* : *-o* (~ *žaryti*) 'paistaa (uunissa t. pannulla); polttaa; lämmittää, kuumentaa; hehkua voimakkaasti, paahtaa, porottaa'. Viimeksi mainituilla on laajemminkin vastineita: lv. *zars* 'säde', mpr. *sari* 'hehku' ja mksl. *zopa* 'hohde, loiste'.

Kantasuomeen näkyy lainautuneen pohjoisbaltin **žerei-* (muutoksesta **e* < kbsl. **i* alla 8. kappaleen lopulla), joka säännöllisesti vastaa slaavilaisten kielten preesensvartaloa **zirej-* 'näkee, katsoo', itäbalttilaisen vokaalinpitenevän kautta myös liettuan preesensejä *žyri* 'hehkuu, loimuaa' ja *žiūri* 'näkee, katsoo'. Kaikki kantasuomen balttilaisperäiset verbit palautuvat preesensin kolmannen persoonan muotoihin (Holopainen & Junttila 2022: 134–139). Lainautunut verbi on keskikantasuomen kontinuatiivinen **šere-je-* (t. **šeri-je-*) > myöhäiskantasuomen **heri-*. Sellaisenaan se tunnetaan vain Vastseliinan pitäjän võrossa: negatiivisissa yhteyksissä käytetty *herriq* merkitsee

'kiinnittää huomiota, antaa häiritä itseään'. Verbin kausatiivijohdos *herittää* 'uhata (nyrkillä); aikoa' on säilynyt pohjoisempana, viron rannikkomurteessa ja suomen lounaismurteessa. Tämän ilmeisesti sekundääri, synonyyminen rinnakkaisjohdos *heristää* on vielä laajalevikkisempi. Kausatiivijohdoksen alkuperäinen motivaatio lienee ollut 'pakottaa huomaamaan, katsomaan'.

Tämän **šere-je*-verbin inkoatiivinen tai momentaaninen johdos on voinut olla pohjoisessakin itämerensuomessa laajalevikkinen verbi kksm. **šerāj-tā*- > mksm. **heräitä*- 'herätä', jos sen motivaationa on ollut 'alkaa huomata, alkaa nähdä'. Hyvin samaan tapaan ovat *herätä*-verbin synonyymit *havata* ja *havahtua* momentaanijohdoksia germaanisperäisestä *havaita*-verbistä (LägLoS I: 90). Myös *havata* on **AitĀ*-verbi, vaikka *-*Aj-tA*-johdinsekvenssille ei voi osoittaa nimenomaan inkoatiivista tai momentaanista funktiota keskikantasuomessa: itämerensuomen **AitĀ*-verbit ovat semantiikaltansa hyvin moninaisia.

Esitän tässä neljä vaihtoehtoista selitystä **šerāj-tā*-verbille. Yksi mahdollisuus olisi selittää se rinnakkaiseksi lainaksi samaisesta **žerei*-muodosta kuin **šere-je*-: jälkitavun diftongi on periaatteessa voinut substituotuna paitsi kksm. **ej*:nä (> mksm. **i*), myös kksm. **āj*:nä. Itämerensuomen vanhimmat **AitĀ*-verbit ovat balttilaisperäisiä, mutta niiden *-Ai-* ei edusta lähtökielen diftongia, vaan metateettisesti substituotunutta preesenstunnusta **-ja*: baP **tempja*, **skerbja*, **gelbja* → kksm. **tempaj-ta*-, **kārpāj-tā*-, **kelpaj-ta*- > sm. *temmata*, *kārvätä*, *kelvata* (Holopainen & Junttila 2022: 124). Jäisi epäselväksi, mikä aiheutti muoto- ja merkityseron lainaverbien **šere-je*- ja **šer-āj-tā*- välillä.

Toinen vaihtoehto on, että keskikantasuomeen olisi saatu inkoatiivinen **šer-āj-tā*- pohjoisbaltin inkoatiivisesta preesensmuodosta **žē-n-ra*, vrt. lt. *žiūra* 'alkaa nähdä'. Liettuun verbipesyeen jäsenistä juuri tällä on merkitys lähimpänä 'heräämistä', ja preesenstunnus **-n-* on **-r-n* edellä fonotaktisesti ongelmallisena jäänyt edustumatta. **AitĀ*-elementti on kenties voinut liittyä lainaverbiin jonkinlaisena (hyperkorrektina) balttilaisperäisyyden osoittimena, jos **AitĀ*-lainoja on kielessä ollut tuolloin paljonkin. Stang (1942: 132) kuitenkin pitää nasaali-infiksipreesensia tässä verbissä vasta itäbalttilaisena. Toisena ongelmana on, että kolmitavuiset balttilaisperäiset verbivartalot ovat itämerensuomessa takavokaalisia (sm. *temmata*, *kelvata*), jos

ensi tavussa on ollut **e* (tai **e*). Vain kaksitavuisissa vartaloissa (sm. *kestää*, *vetää*) etuvokaalisuus on odotuksenmukaista. Ei näytä todennäköiseltä, että lainaverbi olisi omaksuttu kaksitavuisena (**šerä-*), koska kaikissa muissa keskikantasuomeen kaksitavuisiksi rekonstruoitavissa balttilaisissa lainaverbeissä on lähtömuodosta substituoitu **tA*-aines, joka ilmeisesti on poistanut tarpeen liittää niihin kantasuomen **tA*-verbistin (Holopainen & Junttila 2022: 128). Vanhassa kirjavirossa on tosin kaksitavuvartaloksi tulkittava *errada* : *erra-*, mutta se on voinut siirtyä aiemmasta kolmitavuisesta **heräitä*-tyypistä, johon vanhan kirjaeteläviron imperatiivi (mon. 2.) *errake* viittaa.

Kolmas käsittelyn arvoinen mahdollisuus on laina kantaskandinaaviin rekonstruoitavasta verbistä **her-nan*: prees. yks. 2. & 3. **her-nōz*, jota muinaisskandinaavissa ja edelleen nykyislannissa edustaa *hjarna* 'elpyä, toipua'. Se on johdos verbistä **herēn* : **heraiz* > isl. *hjara* : *hjarir* 'sinnitellä elossa', vrt. myös **herōn* : **herōz* > fäärin *hjara* : *hjarar* 'äännähtää elonmerkiksi, hiiskahtaa, pukahtaa'. Näiden verbien tausta on epäselvä (ÍO s.v. *hjara*). Msk. **her-nan* muistuttaa erityisesti **heräitä*-verbien vöron rinnakkaisvartaloa *heräne-*. Muinaisgermaaniselta lainalta odottaisi kuitenkin takavokaalista asua. LägLoS tuntee lainaetymologian kahdelle kolmitavuiselle *e_ä*-verbille, mutta kumpikin on epävarma: mksm. **epä-ä-?* ← ksk. **ebōn* (s.v. *epäillä*) ja mskm. **lepäitä-?* ← ksk. **hleujan* (s.v. *levätä*). Ensin mainitun selityksen tekee tarpeettomaksi johdosselitys kieltoverbivartalosta, toisessa lainan etuvokaalisuuden syyksi voi epäillä lähtömuodon **-j-ä*. Lainan lähtömuodoksi sopisi äänteellisesti **heraiz*, mutta semanttisesti vain **her-nōz*.

Verbeihin **heri-* ja **heräitä*- liittyy vielä viron *erata* : 'ergama' 'herätä; loistaa, kiilua; leimuta, loimuta, liekehtiä, roihuta, ruskottaa, välähtää; hehkua; kuumoittaa; säteillä kipua; katsahtaa, tirkistää' jolla on vastineina myös mulkin (mulgin) *ergate* ja tarton *erätä* : 'ergämä' 'loistaa, hehkua'. Semanttisesti tämä verbi on paljon lähempänä sekä liettuan *žyrėti-* että *žiūrėti-* verbiä (ja latin verbiä *žūrēt*) kuin **heri-* ja **heräitä-*. Vartalon *-g-* selittyy sekundaarisena vahvan asteen korostajana, jota tavataan siellä täällä viron supistumaverbityyppissä: *salata* : 'salgama, vihata' : 'vihkama' jne. Niinpä *erata*-verbiä ei ole tarvetta erottaa vanhan kirjaviron *errada*-verbistä eikä pohjoisen itämerensuomen **heräitä*-verbistä.

Näyttää siis siltä, että **heri-* ja **heräitä-* perustuvat samaan lainaan. **heri-* 'huomata, katsoa' edustaa originaaliansa suuremmin, sillä sen substituutio on pääteaineksia myöten lähes fonologinen **žerei* → **šere-je-* ja sille rekonstruoitava merkitys tavataan sen lähtömuodon sekä itäbalttilaisella että slaavilaisella vastineella. Verbi kuitenkin integroitiin kontinuaatiivijohtimella **-je-* > mksm. **-i-*, joka sittemmin ajoi sen vähiten kontinuaatiiviset (eli eniten inkoatiiviset ja momentaaniset) merkitykset 'herätä' ja 'katsahtaa, tirkistää' johdoksiin. **heräitä-* on siis johdos ja niistä laajalevikkisin, mutta ei välttämättä syntynyt vielä keskikantasuomessa, sillä eteläisimmässä itämerensuomessa siltä puuttuvat vastineet. Võron(-seton) kielialueella 'herätä' on *nE*-johdos *herä(ne)däq* : *heräne-*, Räpinän pitäjässä myös *herähtüq*; liivistä puuttuu koko sanue. Myös pohjoisessa itämerensuomessa on rinnakkaismuotoja: suomen länsimurteiden *heräytä* : *herävy-*, karjalan *herähteä|kseh* ja vepsän *heräštuda*. Toinen kantaverbille rekonstruoitava perusmerkitys 'loistaa, hehkua' ja siitä varmaankin edelleen kehittynyt 'säteillä kipua' taas lienevät virossa ja etelävirossa siirtyneet **heräitä-*johdokselle äänteellisesti läheisen adjektiivin *ere* ~ *ergas* ~ *erk* 'kirkas, kuuma ym.' vaikutuksesta, joka on aiheena seuraavassa kappaleessa.

3. hereä ja herkkä

Herätä-verbiperheestä on vielä mainitsematta viron *ärgata* : *ärkama* (murteissa *ergätä* ym.) ja vatjan *örtšähtää* ~ *örtšätä* 'herätä'. Muodot ovat varsin myöhäisiä: ensimmäinen esiintymä on Stahlilta (1641 I: 11) *Errcka ülle, ke sinna magkat*, mutta kaikissa muissa saman vuosisadan viron teksteissä verbi on *erra-* ([era] t. [ära])-kantainen. Myöhäiskantasuomen geminaattaklusiiilia **-kk-* jatkava viron *-k-* : *-g-* on näihin muotoihin levinnyt laajalevikkiseltä adjektiivilta sm., ka. *herkkä*, ve. *herk*, va. *herkka*, vi., li. *erk* < mksm. **herkkä*, jolle on eri puolilta itämerensuomea kirjattu merkitykset 'vuolas; altis vaikutuksille t. toimimaan, helposti reagoiva; helposti vahingoittuva, hauras; helppolypsyinen; helppo, kevyt (työstää, käyttää, ajaa jne.); luistava (keli); helposti niitettävä; lempeä, tunneherkkä, tunteellinen; heleä, kirkas, terävä, räikeä (väri, valo); (hehkuvan) kuuma; nopea, ketterä;

reipas, vireä; tarkka, tarkka-aistinen; valpas; helposti heräävä, herkkä-uninen; pelokas, säikky'. Viimeksi mainitut merkitykset ('nopeasta' alkaen) liittyvät läheisesti heräämiseen. Vatjan *-tš-* jatkaa geminaatan **-kk-* heikon asteen vastinetta; harvinaisemman variantin *örtšätä* preesens-taivutuksessa olisi vahva aste *-ttš-* odotuksenmukainen, mutta VTšS antaa vain heikkoasteisen muodon *örtšää*.

Myöhäiskantasuomen **herkkä* sekä sen suunnilleen samanmerkityksiset johdokset **herkko* (> viron murteiden *erk* : *ergu* (myös 'terävä'), võron *herk* : *hergo*) ja **herkkäs* (> vi. *ergas*) palautuvat adjektiivilla tavallisen suffiksivaihtelun **-EtA* ~ **-kkA* (vrt. Hallap 1983, Rauhala 2011) kautta muotoon **heretä*. Tällä adjektiivilla, sm. *hereä*, ka. *herie*, ve. *hered*, vi. *ere*, vs. *herre*, on osin hyvin samantapaisia, osin aivan erilaisia merkityksiä itämerensuomessa: 'vuolas, runsaana virtaava t. satava (myös itku); makea (nauru); herkästi juokseva (neste); herkästi irtoava, liikkuva; herkkä syttymään, hyvin palava; herkkä (itkemään, nauramaan, nukahtamaan ym.); herkkä-, helppolypsyinen (lehmä); herkkämaitoinen (rinta); kepeästi ajettava (ajokki, ajoneuvo); luistava, helppokulkuinen (keli); helposti niitettävä; antelias; lempeä, herkkä, tunteellinen; runsas; heleä, kirkas, terävä, räikeä (väri, valo); heleä, kova (ääni); (hehkuvan) kuuma; nopea, ketterä; nokkela; pelokas, säikky; kovakuorisiksi paistunut (leipä); pahansisuihin, äksy; makea (uni, unettaminen); harva, aukkoisen, hatara'. Virossa *ere*, *ergas* ja *erk* ovat täysin synonyymiset.

Jo aiemmin (Junttila 2015a: 477 ja 2015c: 220) olen esittänyt balttilaista alkuperää viron adjektiiville *ere* ja sen võron vastineelle *herre* merkityksissä 'kirkas' ja 'kuuma'. Näitä merkityksiä ei **heretä*-sanalta tavata muualta itämerensuomesta (suomen kaakkoismurteissa on kuitenkin kuvailtu kirkasta auringonpaistetta johdoksella *herevä*). Muita **heretä*-sanoja olen erottanut kaksi, joista yksi liittyy *herätä*-verbiin ja toinen sanaan *hera* (Junttila 2015c: 186). Liitin adjektiivin **heretä* 'kirkas, terävä, räikeä; kuuma' balttilaiseen verbivartaloon **žer-* ~ **žēr-*, josta jo Pekka Sammallahti 2001: 401 on selittänyt saamen verbin **šearä-je-* > saaP *šear'rat* 'loistaa, paistaa (kirkkaana)'. Suorat balttilaislainat eivät saamessa ole todennäköisiä, joten saamen verbi on mieluummin johdos adjektiivista **šearētē* > saaP *šearrat* 'kirkas, valovoimainen, selkeä', jota mksm. **heretä* äännelaillisesti vastaa. Saamen adjektiivi selittyy luontevasti lainaksi kantasuomen

adjektiivista, jonka suomesta kadonneet merkitykset olivat aiemmilta etymologeilta jääneet huomaamatta. Verbien lainautumista tutkiesani olen kumminkin vakuuttunut, ettei kantasuomen adjektiivia ole voitu lainata balttilaisen tai minkään muunkaan kielen verbivartalosta. Yksinkertaisinta on olettaa **heretä* johdokseksi yhtäältä verbistä **heräitä-* ja toisaalta substantiivista *hera*. Muodon puolesta kumpikin johdossuhde on mahdollinen. Adjektiivin merkityksistä **heräitä-* sopii ainakin niin 'kirkkaan' ja 'kuuman' (vrt. vi. *erata*) kuin 'nopean, ketterän', 'pelokkaan' ja 'äksyn' taustalle; muut merkitykset liittyvät pikemminkin *hera*-sanueeseen.

Juuri 'kirkkaan' ja 'kuuman' merkityksissä **heretä* (< mksm. **šeretä*) voi silti olla erillinenkin balttilaislaina. Liettuassa *žir-* ~ *žiur-* sanueeseen kuuluvat esimerkiksi adjektiivit *žirūs* : *žiri* 'loistava, kimalteleva'² ja *žiūrūs* : *žiūri* 'tarkkanäköinen; kiersosilmäinen; kirkas (sää)'. Jos pohjoisbaltissa ei ollut pitenemäästettä eikä palataalista dissimilaatiota tapahtunut, sopii mahdollisen adjektiivin kannaksi **žer-* tai **žer-j-*. Lähtömuotona on voinut olla myös adjektiivin feminiini **žeri*. Vartalon palataalisuutta ei kuitenkaan tarvita selittämään itämerensuomen sanan etuvokaalisuutta, sillä ainakaan suomessa ei ole takavokaalisia **-EtA*-adjektiiveja, joiden ensimmäisen tavun vokaalina olisi *e* (vrt. *mehu* ~ *mehe(v)ä*, *hekkua* ~ *hehkeä*, *letka* ~ *letkeä*) ja eteläisemmissä kielissä etymologialtansa tunnetuita *ę*-esiintymiä vastaa Suomenlahden pohjoispuolella alkuperäinen *-o-* (esim. vi. *kōle*, vs. *köllō*, li *ky'l* ~ sm. *kolea*).

Adjektiivinjohdin **-EtA* on ikivanha ja yleistynyt jo ennen keskikantasuomea. Balttilaisperäisissä adjektiiveissa se vastaa liettuan *us-*päätettä ainakin sanoissa sm. *rapea* ~ lt. *trapūs* 'hauras, murea' ja sm. *veikeä* ~ lt. *veikūs* 'nopea, kiireinen, reipas'. **-EtA*-aines on myöhemminkin syrjäyttänyt epätavallisempia adjektiivien päteaineiksia: sanassa sm. *haalea*, ka. *halie*, vi. *hale*, mulkin *ale* 'kirkas; vaalea, haalistunut, kalvakka, kelmeä; vaaleansininen; laimea, väljähtynyt' se on korvannut balttilaisperäisen **-jas*-aineksen, joka on säilynyt eteläisessä itämerensuomessa: vi. *haljas*, va. *allaz*, vs. *halas*, li. *āļaz* 'vihreä; raaka (kasviksista); kirkas, kiiltävä' ~ lt. *žālias*, lv. *zaļš* 'vihreä; kelmeä; raaka; vahva'. (Junttila 2015c: 142, 220)

2. Tästä vastineesta kiitän Anthony Jakobia.

4. *hera*

Liettuan *žirti* merkitsee myös 'pölyttä, sirota, roiskua; (kyyneleistä, hiestä) virrata, valua; levitä (huhu)'. Kroonen et al. (2022: 8) liittävät sen yhteen useitten indoeurooppalaisten kielten 'jyvää', 'ydyntä', 'hedelmän kiveä' ja 'soraa' merkitsevien nominijohdosten kanssa: näitä ovat esimerkiksi liettuan *žirnis* 'herne' sekä muinaisskandinaavin *korn* (~ ru. *korn* 'jyvä') ja *kjarni* (~ ru. *kärna* 'ydin'). Juureksi on rekonstruoitu **đerH-* 'jauhautua'. Tämä *žirti*² on siis tulkittavissa erilliseksi yllä käsitellystä verbistä *žirti*¹ 'kipinöidä; kyteä, hehkua; häikäistä'; kummankin verbin yhteistä merkityksenkehittymää voi olla LKŽ:n mainitsema 'raikua (nauru)'. Toinen mahdollisuus on olettaa *žirti*-verbin merkityksen laajentuneen 'kipinöimisestä' 'pölyämisen, siroamisen' kautta 'kyynelten, hien vuotamiseen'.

Transitiivisella liettuan verbillä *žeŗti* on joukko 'pölyämisen' ja 'siroamisen' kanssa yhteen sopivia merkityksiä: 'viskellä, ripotella, kylvää, kaataa; ladella, lasketella (puhetta)'. Nämä liittyvät varmasti verbiin *žirti*² siinä missä ylempänä mainittu *žeŗti* 'iskeä tulta, kipinöidä; sytyttää tuli; lyödä; jne.' liittyy verbiin *žirti*¹; myös verbeillä *žeŗti*¹ ja *žeŗti*² on myöhemmäksi yhteiseksi kehitykseksi tulkittava merkitys, 'ampua tiheästi, tulittaa'. Vaikeammin etymologisoitava on verbin *žeŗti*¹ merkityksille suorastaan vastakkaiset ja myös verbin *žeŗti*² yhteyteen sopimattomat 'koota yhteen, kerätä, haravoida; saada t. ottaa, kääriä (rahaa)'. Ne pitänee olettaa näistä erillähtöiseksi verbiksi *žeŗti*³, jonka alkuperän selvittäminen ei kuitenkaan kuulu tähän tutkimukseeni.

Liettuan *žirti*² tulee merkityksissä '(kyyneleistä, hiestä) virrata, valua' lähelle suomen verbejä *herua* ja *herahtaa*, joilla on vastineena vatjan *ōrahtaa* 'herahtaa', lainana suomesta myös viron murteitten *eruda* 'herua'. Tämä merkitys on liettuassa tuskin aivan äskettäinen, koska sen johdokseksi sopii latgallin pitenemäasteinen *žeirāt* 'kastella', joka palautuu latgallin myöhäistä vokaalinsiirtymää edeltäneeseen muotoon **žirēt*. Suomen *herua* lienee ainakin pohjoiskantasuomalainen, koska vepsästä tavataan sen ilmeinen **ek*-johdos *here* 'lanta'.

Herua ja *herahtaa* ovat tunnetusti johdoksia nominista *hera*. Suomen sanalla ja sen itämerensuomalaisilla vastineilla kutsutaan monenlaisia nesteitä. Suomen murteissa *hera* on tyypillisesti jossain

prosessissa aineesta olotilan muutoksen kuten hyytymisen (juoksetumisen), käymisen, sulamisen tai laimentamisen yhteydessä erittyvä tai muuten muodostuva, aineeseen itseensä tai sen aiempaan tilaan verrattuna juoksevampi neste. Kaikissa suomen murteissa ja karjalassa *hera*, inkeroisessa *heravesi* merkitsee maidosta sen juoksettuessa (hyytyessä) eroavaa, erittyvää vetisempää nestettä, suomen itämurteissa myös siitä valmistettua ruokalajia. Siellä täällä heraksi on kutsuttu saman prosessin vastakkaistakin tuotosta, juoksettunutta maitoa tai kermaa, josta on valmistettu ruokaa. Harvakseltaan itämurteissa on hera voinut olla myös vedellä jatkettua piimää.

Kaikki hera ei liity maitoon. Suomen itämurteissa heraksi kutsutaan oluen panon ja viinan polton yhteydessä vierteen tai rankin päälle sen seistessä erinnyttä kirkkaampaa nestettä, josta lopputuote valmistetaan. Edelleen lähinnä itämurteista kerätyissä SMS:n esimerkkilauseissa *heraa* on juoksevaksi muuttuva kiinteä aine: voi, hylkeenrasva, syltty, tali, kynttilänvaha tai lasi. Toisaalta yhdessä esimerkissä heraksi nimitetään myös nesteeksi tiivistynyttä kaasua, tervapadan höyryä. Muutkin esimerkit *herasta* SMS:ssa liittyvät johonkin dynaamiseen yhteyteen, jossa nestettä muodostuu tai on juuri muodostunut, oli se sitten keiton lientä, kahvia tai synnytyksen jälkivuoto. Karjalan kielen sanakirjan mukaan *heroa* saadaan, kun vettä pannaan marjojen sekaan, ja tästä *herasta* keitetään kiisseliä.

Tähän *heran* merkityksen dynaamisuuteen liittyy sekin, että johdosverbillä *herahtaa* on vastine vatjassa, jossa itse kantanimini ei ole säilynyt. Inkeroisesta etelään *hera* tavataan itsenäisenä sanana vain liivistä, jossa Kettunen (1934: 225–6) kertoo kielenoppaidensa selittäneen sanan *yra* (Kettusella *erà*) tarkoittavan kiimaisen eläimen suusta valuvaa kuolaa; hän kuitenkin itse pitää sen aikaisempaa merkityksenä siemennestettä.

Liivin sana esiintyy myös yhdysmuodosteessa *yra-måra* 'villi viinimarja', jonka yhteyteen Kettunen liittää suomen *herukka*-sanana. Näiden vastine on myös võron *hõrak* (: *hõraga*, *hõragu*) 'punainen viinimarja'. Nimen motivaatio on sinänsä epävarma, että muistakin marjoista on *herunut* mehua. Suomen murteiden *heramustikka* 'tumma kiiltävä mustikka' ja *herapuola* 'suuri mehevä puolukka' kuitenkin osoittavat, että *hera*-kanta on marjojen nimityksissä viitannut erityiseen mehukkuuteen. Yllä mainittu karjalan *hera* viittaa sekin marjojen

nesteeseen. Muihin itämerensuomen puhuma-alueen luonnonvaraisiin marjoihin verrattuna villitkin viinimarjat ovat mehukkaita, puhumatakaan jalostetuista marjoista, joiden nimityksinä sm. *herukka* ja vs. *hōrak* ovat voineet syntyä erikseen, toisistaan riippumatta.

Toinen laajalevikkinen yhdysmuodoste on *herasilmä*, joka viittaa joko silmien vaaleuteen, kaihiin tai silmien vetistämiseen. Sana tavataan niin suomesta kuin etelävirosta ja viron saarten murteestakin. Merkitysten yhteys märkyyteen ja nestemäisyyteen on edelleen ymmärrettävä.

Koivulehto (1976: 248) on ohimennen yhdistänyt *heran* latinan sanaan *serum* 'hera' (< kie. **sero-m* 'neste'). Äännesuhteiden kannalta yhteys on kuitenkin selitettävissä vain olettamalla lainanlähteeksi ilman jatkajia kadonnut kantagermaanin *vastine*. Niinpä selitys on varsin spekulatiivinen. Tässä sille esittämäni vaihtoehtoista etymologiaakaan ei voi pitää aivan varmana, koska liettuan *žirti*² ja latgallin *žeirāt* eivät verbeinä tietenkään voi vastata lainasubstantiivin lähtömuotoa. Pohjoisbalttiin tulisi olettaa niitten *vastineelle* johdosnominini, jollaiseksi kävisi niin katoasteinen neutri **žera* tai feminiini **žerā* kuin *e*-asteinen neutri **žera* tai feminiini **žerā*. Yksi mahdollinen *vastine* tällaiselle johdokselle kuitenkin tunnetaan latviasta, ja se tulisi selittää palataalisen dissimilaation kautta.

Latviassa on substantiivi *žūra*, harvinaisempänä varianttina *žūre*: näille ME antaa merkitykset 'likainen vesi; samea neste; pitkään keitetty ryynipuuro; puolivalmis olut; (hapan) kaurapuuro, kaurakiisseli; ruisjauho–perunakeitto; lantavesi; jatkuva sadesää; rankkasade; juomari, juoppolalli; paljon juova lehmä; lotraaja, veden tuhlaaja; sängyn kastelija; roskapuhe'. Liettuassa on suoraksi *vastineeksi* sopivat *žiūrė* ~ *žiūrė* ja harvinaisempi *žiūrā* 'kaurapuuro; kaurakiisseli; makea leipäkeitto; kuorittu maito; neste; ripuli'. Lätissä johdoskorrelaatti *žūris* merkitsee 'lätäkkö; vedellä laimennettu rahka tai hamppu; nesteen haaskaaja tai läikyttäjä; läpimäräksi kastunut; paljon vettä juova; olut-sammio'. Sanalla *žūra* on verbijohdos *žūrāt* 'olla nesteen kanssa tekemisissä, läträtä, polskuttaa'.

Lätin verbi *žūrē|t* : - : -*ja* merkitsee 'valuttaa, kaataa yli, läikyttää; kantaa vettä; panna olutta; hauduttaa, laittaa paljon ruokaa; laittaa mautonta ruokaa; vaivata taikinaa; sataa pitkään (ja rankasti); ryyppätä, juoda paljon; virtsata (sängyyn); virrata'. Se saattaa olla substantiivin

žūra kantaverbi, elleivät molemmat ole rinnakkaisia johdoksia jostain lätiä kadonneesta sanasta. Tälle verbille ME nimeää peräti neljä homonyymiä: yksi *žūrēt* '(tuulesta) ulvoa' on sen mukaan onomatopoeettinen, toinen *žūrēt* 'hapattaa' laina keskialasaksin verbistä *suren* 'hapata'. Muut kaksi, 'kyteä' (= *žirē|t*: - : -*ja* 'palaa hiljalleen') ja 'vaania, väijyä; vilkaista, vilkuilla' onkin ylempänä jo mainittu liettuan verbien *žyrėti* 'hehkua, loimuta' ja *žiūrėti* 'katsoa, nähdä' vastineina.

Lätin verbillä *žūrēt* 'valuttaa jne.' ja sitä äänteellisesti – palataalidissimilaatio poislukien – vastaavalla latgallin verbillä *žeirāt* 'kastella' voisikin olla sama suhde liettuan verbiin *žirti*² kuin verbeillä *žūrēt* 'kyteä' ja *žirēt* 'palaa hiljalleen' on liettuan verbiin *žirti*¹. Tällöin lätin substantiivin *žūra* alkumerkitykseksi voitaisiin palauttaa 'runsaasti kehkeytyvä neste' ja selittää se kantaitäbaltin sekundaarista piteneväasteesta **žūrā* < **žirā* < **žirā*. Kantasanana voisi pitää liettuan verbiä *žirti* : *žyra* (< **ži-n-ra*), jossa on vanha katoaste. Sekundaari piteneväaste palautuu aina vanhaan katoasteeseen. Lyhytvokaalisen johdoksena samasta vartalosta selittynee *žurme* 'kosteus, märkyys; lipeävesi'.

Täten on mielestäni hyvin mahdollista rekonstruoida lv. *žūra*-sanana kantamuodoksi itäbalttilainen **žirā* < **žirā* (< kbsl. **žirā*^h), joka sopisi suoraksi vastineeksi *heran* lähtömuodolle. Selityksen tiellä on kuitenkin merkittävä este, josta minulle kertoi Anthony Jakob Greifswaldissa 16.5.2022 puheenvuorossansa tämän artikkelin aiheista pitämäni esitelmään. Liettuan *žiūrē* on nimittäin selitetty lainaksi, jonka lähtömuotona on joko (LEW, LKŽ) valkovenäjän *жур*, puolan *zur* 'hapatetuilla jauhoilla sakeutettu lihaliemipohjainen keitto' tai (SEJL) ← keskialasaksan *sūr* 'hapan', *siure* ~ *süre* 'hapanleipäaikina'. Jälkimmäisellä sanalla on vankea indoeurooppalainen tausta (vrt. esim. Kluge s.v. *sauer*). Slaavilaisen sanankin levikki ulottuu valkovenäjältä ja puolasta moneen suuntaan. Venäjän murteissa siihen kuuluu ainakin Smolenskin, Tverin ja Pihkovan *жур* 'kaurakiisseli; (hamp-puoluen) pohjasakka', ehkä myös Pihkovan *журá* 'jokin (hyvin) hapan; happo' (CPHГ), ellei tämä ole, kuten *журá* 'karpalo', lyhenty-mä sanasta *журав(л)іна* id. ⇐ *журавль* 'kurki'. Ukrainasta ainakin etymologinen sanakirja (ECYM) tuntee sanan *жур* 'hapan ruokalaji kaurajauhoista', jota en onnistunut muista sanakirjoista löytämään. Tšekin *žour* 'hapan jauhopuuro' on Kottin (1878–93: V 873) mukaan

määriläinen murrekana; PSJČ:n kortistossa on tšekin murretietona *žur* 'puolalainen ruokalaji'. Etelämpänä, sloveenissa ja keskisessä eteläslaavissa on *žūr* 'hera' (REW, RSKNJ). REW pitää slaavilaisten sanojen mahdollisina vastineina jonkinlaista puolivalmista juustoa merkitseviä norjan sanoja *kjore* ja *køyr*.

Latvian sanan merkityskirjo on kuitenkin laajempi kuin lainan ehdotettujen germaanisten ja slaavilaisten lähtömuotojen. On mahdollista erottaa nesteeseen ja vetelyyteen liittyvät merkitykset lainatuista, happamuuteen ja hapatetuista jauhoista valmistettuihin ruokiin liittyvistä. Edelliset selittää yhteys verbeihin lt. *žirti* ja latg. *žeirāt* paremmin kuin lainaetymologia, sillä ERHSJ (s.v. *žūr*) selittää eteläslaavin 'hera'-sanan lainaksi latinan *serum*-sanasta, siis itä- ja länsislaavin hapanten ruokalajien nimityksistä erilliseksi. Kolmas vaihtoehto olisi ME:n ehdottama yhteys lätin verbiin *žauīt* : *žauñ* : *žāva* 'valaa; sataa rankasti'. Tämä edellyttää suhteellisen harvinaista johdinta *-*rā*, joka ei näytä muualla aiheuttavan vartalovokaaliin astevaihtelua (ablaut). Endzelīns (1948: 90) esittää balttilaisten kielten nomininjohdon kuvauksessansa sanaparin lt. *skiedrā* 'sälö' ~ lv. *šķiēdra* 'kuitu, säie', joka Smoczyński (SEJL) mukaan voi olla ← *skiesti* : *skiedžia* : *skiedē* 'laimentaa; jakaa osiin'; toisaalta johdos voi olla myös nominikantainen. Vastaavina verbijohdoksina Smoczyński mainitsee vielä sanat *sausrā* 'pitkä pouta, kuiva kausi' ← *saūsti* : *saūsta* : *saūso* 'kuivua', *šūtrā* (~ lv. *sutra*) 'höyry' ← *šūsti* : *šūšta* : *šūto* 'höyrytä' ja *dubrā* 'syväne metsässä' (~ lv. *dubra* 'hetteikkö') ← *dūbti* : *dūmba* : *dūbo* 'vajoata; kaartua'. Johdosetymologia ei näytä mahdolliselta, mutta pidän silti vakuuttavampana yhteyttä verbien lv. *žūrēt* 'valuttaa, kaataa yli, läikyttää; kantaa vettä; sataa pitkään; virrata' ja latg. *žeirāt* 'kastella' välillä.

Sanoissa lt. *žiūrė* ~ *žiūrē* ~ *žiūrā* ja lv. *žūra* on siis voinut yhtyä kaksi erilähtöistä homonymiä: yhtäältä happamia puuroja, keittoja ja kiisseleitä sekä oluen hapanta sakkaa merkitsevä laina, toisaalta omaperäinen märkiä asioita ja olotiloja kuvaava johdos. Laina saattaa olla keskialasaksista, jonka *s*- edustuu lätin *ž*-nä myös sanassa *žūpuōt* ~ *žūpāt* 'juopotella' ← kas. *supen* id., mutta vielä todennäköisemmin hapanta ravintoa merkitsevät itäbaltin sanat on saatu itäslaavista, itä- ja länsislaavin sanat puolestaan keskialasaksista.

5. *hermo*

Liettuan *žir-* ~ *žiur-* sanueeseen liittyy **mē-* johdoksena lv. *žūrme* 'elinvoima, rohkeus, energia', josta puolestaan on johdettu *žūr̃mīgs* 'voimakas, energinen'. Historiallisesti ja semanttisesti sen kantasanaa lähinnä on lv. *žūrēt* 'kyteä'. Teonnimiä (nomina actionis, vrt. Endzelīns 1923: 244) on muodostettu itäbalttilaisissa kielissä verbeistä nomininjohtimilla **-ma-*, **-sma-*, **-mē* ja **-smē*. Johdoksen voi siis kantaitäbalttiin rekonstruoida **žūr-mē* 'kyteminen' > 'elinvoima'. Varsinkaan lätiässä ei **a:*llisia ja **ē:*llisiä johtimia voi tarkasti erottaa toisistaan, rinnakkaisuustoja on erittäin paljon (Leskien 1891: 426), joten sellaiseksi on rekonstruoitavissa myös **žūr-ma-*.

Sanojen *žūrme* ja *žūr̃mīgs* yhteyteen kuuluvat jotenkin myös *šūrme* 'voima', *šurmīgs* 'vireä', *surme* 'neste, elinneste; kasvuvoima; lantavesi', *šurmēts* 'paksu, hedelmällinen (maa)', koska mitään lainaetymologiaa tahi *š-*-tai *s-*-alkuista kantasanaa näillä ei ole löytynyt. Sananalkuisen obstruentin soinnillisuuden vaihtelu on latviassa yleistä; Kiparsky (1968) on yhdistänyt sen yhtäältä äännemaalailuun ja toisaalta itämerensuomalaiseen substraattivaikutukseen.

Itäbaltin tavoin on myös pohjoisbaltti voinut johtaa **žēr-* verbikannasta **ma-* verbaalinominin **žēr-ma-* merkityksessä 'elinvoima'. Tällöin tästä on lainattu kksm. **šermo* > sm. *hermo* 'nervus; jänne; suoni; (sykkivä) valtimo, elohiiri tms; (lihas)voima, tunto, tarmo; hervoton; tunnoton, turta; reen paju (reen kaplasparia yhdistävä, pajusta hautomalla ja painamalla tehty side)'

Suomen sanan nykymerkityksen selittävät neologismiksi esimerkiksi Hakulinen (1969: 34) ja SMS. Toisaalta näiden kansankielisenä esittämää 'jänteen' merkitystä tukee Suomen murteiden sana-arkistossa vain yksi, vuodelle 1927 päivätty maininta Perniöstä: "Ei yleinen sana – Kansa ei yl. käytä eikä tiedä tod. merk., milloin käyt., voidaan tark. esim. jänteitä.". Tätä merkitystä on kenties päädytty pitämään alkuperäisenä, koska latinan *nervus* 'jänne' on sivistyssanana käytössä 'hermon' merkityksessä. Perniön 'jänteen' selittää silti paremmin pyrkimys paikantaa lääketieteen kielestä opittu hermon käsite ihmisruumiiseen. Kenties samoin selittyy Parikkalasta kirjattu *hermo* alkuliman merkityksessä: "Hermo juoksoo (protoplasmasta)". *Hermon* merkitys 'suoni' taas esiintyy useimmissa Suomen murteiden sana-arkiston

esimerkeissä hieronnan konteksteissa, joten sekin saattaa olla ammatikielilähtöinen. Suoniin liittyy myös käyttöyhteys *posket hermettää* 'punoittavat' (Liperi), mutta sen lähtökohtana voi olla verbi *herettää* 'kukoistaa'. Suonten yhteydessä mutta niistä erillisinä *hermot* esittää Konginkankaalta 1933 kirjattu lause "se (vereen mennyt maanpitävä) lainnehti suonissa ja hermoissa".

Etelä-Pohjanmaalta on kaksi merkintää *hermon* käytössä merkityksessä 'reen paju': "Nuoresta kuusesta otettiin kaksi kertaa niin pitkä kappale kuin reki oli leveä. Se veistettiin kourulle ja kouruun kaadettiin vettä. Sitten sitä kuumennettiin ahjolla, että se tuli notkeaksi ja kierrettiin reen tai kelkan 'ketaraan' [ketarain eli jalasta ja kaustaa yhdistävien tukipuiden] ympärille, päät naulattiin kiinni. Sitä sanottiin 'hermoksi'. Sen päälle laitettiin pohja. Nykyään ei sitä enää käytetä eikä sanaakaan tunneta." (Isokyrö, 1934). Reen *hermo* on siis ohuehko ja taivutettu, mutta sellaisena vahva osa. Toinen reen osa on *hermopuu* murretiedossa Humppilasta vuodelta 1934: "Heinäreessä oli ja on hermopuut. Reen sivua kulkeva toisesta päästä väärä (vääränä juuri) estää reen laitojen leviämistä, ts vahvistaa niitä ja samalla vahvistaa reen roukkuja samalla estäen osaltaan heiniä putoamasta.". Tällainen *hermopuu* on tulkittavissa 'jännepuun' motivaation kautta, mutta toisaalta myös 'taivutetun puun' tai 'voimapuun'.

Hermo merkitsee 'tarmo, voima, tunto' sekä Etelä-Hämeessä että karjalan kielen Suomen puoleisissa pitäjissä: "oli severtta hermoo että sain tost ovipiälest kii (kun meinasin kaatua)". (Nurmijärvi, 1930). Ainakin Etelä-Hämeessä tämä *hermo* saattaa kuitenkin olla alempana käsiteltävän naapurimurteen sanan *hervo* 'voima, tarmo' variantti. Epäsuorasti tähän merkitykseen viittaavat suomen murteissa myös yleiset *hermeästi* ja *hermakasti* 'voimallisesti, vuolaasti', mutta samat merkitykset on myös yllä käsiteltyyn *hereään* liittyvillä adverbeilla *hereästi* ja *herakasti*. Länsipohjalainen *täyshermonen* 'terve, rohkea' (Kompelusvaara, 1937) saattaa selittyä yleiskielisestäkin 'hermosta'. Daniel Jusleniuksen (vrt. VKS) Porthanin sanakirjaan lisäämään esimerkkilauseeseen "suo mull' verhon, hermon, tarpeheni etc." eivät sovi *hermon* anatomiset merkitykset lainkaan; 'tarmo, voima, tunto' on yksi mahdollinen tulkinta, mutta vielä todennäköisemmin sanalla on tässä jokin muualta tuntematon merkitys.

Suomen ulkopuolelta ei *hermolle* ole esitetty varmoja vastineita. Karjalan *hermo* 'nervus; voima' voi ainakin SSA:n mukaan olla lainaa suomesta. Privatiivijohdos on hieman laajemmalle levinnyt: inkeroisesta tavataan *hermutoine* ja karjalasta *hermotoin* 'hervoton, veltto'. Voisivatko nämä myöhäisehkön *hervottoman* (vrt. alempana) varianteilta vaikuttavat adjektiivit juontua näiltä kielialueilta sitemmin kadonneesta sanasta *hermo* 'tarmo, voima, tunto'? Tällöin *hermon* konkreettisia merkitysesiintymiä 'suoni; (sykkivä) valtimo, elohiiri tms' voisi pitää abstraktin sanan satunnaisina konkretisoitumina, seurauksina pyrkimyksestä paikantaa kehon elinvoima suoniin ja ehkä jänteisiin.

Suonimaisen ohuita elimiä, tosin kasveilla eikä ihmisellä, merkitsee myös eteläviron *orm* : *ormu* ~ *orma* ~ *orme*, *horm* : *horma* 'ohut oksa t. risu; vihne; ohut, rihmamainen juuri, juurikarva'. EMS esittää sanan käytöstä esimerkkeinä lauseet *sarapuul ka nyu peenikse ossa oma nigu ormu jälle* 'pätkinäpensaalla ne ohuet oksat ovat kuin *ormuja* ikään' (Nõo) ja *puu juuröl omma_horma? manh, nuidõ läbi imess puu maa sisest`toitu* 'puun juuressa on mukana *hormia*, niillä puu imee maasta ravintoa' (Hargla). Kummassakin kontekstissa 'hermon' tai 'ohuen suonen' läheisyys on hyvin tajuttavissa.

Aiemmin tätä sanaa ei ole *hermoon* yhdistetty. Syynä on ilmeisesti ensi tavun *o*, joka kuitenkin vastaa suomen *e*:tä toisen tavun *o*:n edellä yhtä lailla sanojen *eno* ja *hepo* vastineissa: va. *ono*, *opo(nõ)*, vi. *onu*, *hobu(ne)*, vs. (**ono* >) *uno*, *hopõn*; olen esittänyt myös rinnastuksen sm. *ehto* ~ va. *ohto*, vi. (part.) *ohtu* (Junttila 2023). Eteläviron (*h*)*orm* esiintyy paitsi *u*-, myös *a*- ja *e*-vartaloisena, mutta *-a*:n voi selittää tarttumana homonyymisestä, toistaiseksi etymologiattomasta sanasta *horm* : *horma* 'kidus; evä' ja *-e*:n ehkä eteläviron läntisissä murteissa tavallisella jälkitavujen *e*:n yleistymiskehityksellä.

Kenties nykymerkitys 'hermo' ei olekaan niin tuore kuin minä Hakulinen sen esittää. Hermot tunnettiin jo antiikissa, mutta kauan ne oletettiin hyvin ohuiksi nesteen täyttämiksi putkimaisiksi säikeiksi, koska sähköisiä ilmiöitä ei vielä hyvin ymmärretty. Johonkin ohueen, säikeistä koostuvaan tai abstraktimmin hienoon viittaavat myös *hermon* mahdolliset johdokset suomen kaakkoismurteissa ja Kymenlaaksossa: *hermu* 'korut, koristeet, helyt; olkihimmeli; ohuet, ylelliset vaatteet, hepenet; kahvipöydän tarjoomukset' ja *hermutella* 'kirjailla'.

Voisikohan *hermu* selittää myös Jusleniuksen *verhon* yhteydessä esittämän *hermon*?

Vielä yksi äänteellisesti sopiva vastine *hermolle* voi olla viron *horm* : *horma* 'silmukka t. viilto virsun reunassa paulojen kiinnittämissä; ristiin jalan yli kiinnitettävä virsunpaula', mikäli Jürin murteen monikko *ormud* on selitettävissä säilymäksi. Virsun paula, nyöri tai rihma on funktioltansa samanlainen kuin rekeä koossa pitävä hermpuu, suhteellisen ohut ja taipuisa vaikka ei erityisen hieno. Näissä itämerensuomalaisissa merkityksissä yhdistyvät siis säiemäisyys, suoni-
maisuus tai rihmamaisuus ja suurempaa kokonaisuutta koossapitävä tai muuten palveleva funktio; osassa merkityksiä korostuu ohuus ja hienous, toisissa sidoksen vahvuus. Jotta *hermoa* voi pitää balttilaisperäisenä, on oletettava merkityksen konkretisoituminen 'elinvoimasta, tarmosta' yhtäältä 'suoniin' ja 'hermoihin', toisaalta 'vahvaan sidokseen' varsin vanhaksi.

Periaatteessa *hermon* voi selittää lainana toisestakin balttilaisesta sanueesta. Liettuassa on alkuperältänsä tuntemattomat verbit *žirbėti* : *žirba* : *žirbéjo* 'loistaa, välkkyä, välähdellä; vilahtaa; (silmät) häikäistyä, kivistää' (vrt. *at|žirbėti* 'uudistua, toipua') ja *žiurbėti* : *žiurba* : *žiurbéjo* 'loistaa, välkkyä, välähdellä; (silmut, lehdet) puhjeta; vihertyä; kasvaa; (lähde) pulputtaa'. Verbit kuuluvat selvästi yhteen ja jälkimmäisessä on tapahtunut palataalidissimilaatio *ži* > *žiu*. Kuten *žir-* ~ *žiur-* sanueessa, myös tässä *žirb-* ~ *žiurb-* sanueessa on kummallakin liettuan verbillä *st-* johdoskorrelaatti: *žirb|ti* : *-sta* ~ *-a* : *-o* 'kimallella' ja *žiurb|ti* : *-sta* : *-o* '(sää) olla kaunis, kirkas'. Merkitykseltänsä nämä verbit eivät kuitenkaan ole inkoatiivisia vaan staattisia. Lätissä niillä on vastineena *žirb|t* : *-st* : *-a* (= *at|žirbt*) inkoatiivisessa merkityksessä 'toipua, virkistyä, reipastua, tulla tajuihinsa' ja sen faktitiivijohdos *žirbināt* 'elvyttää tajuton, virkistää'.

Kuten yllä *herätä*-verbin yhteydessä käsitelty *žirb|t*, voi myös *žirbt* selittyä joko lainana liettuasta tai sulaumamuotona. Jälkimmäistä selitystä **žirbt* (= lt. *žirbti*) + *žurbt* 'pyöräyttää' (= lt. *žiurbti*) tukee se, että lv. *žirbt* merkitsee paitsi 'toipua' myös 'pelästyä, pyörtyä pelästyksestä' ja 'menehtyä, kuolla; (lumesta) sulaa'. Tämän verbin eri merkitykset ovat siis toisilleen lähes päinvastaiset. Yksi mahdollisuus on selittää molemmat 'voimakkaan valon kokemisen' kautta, mutta luultavampaa on, että lv. *žirbt* ja *žurbt* pelästymiseen liittyvissä

merkityksissä eivät liity verbeihin lv. *žirbt*, lt. *žir̃bti*, *žiũr̃bti*, vaan alla *hirmun* yhteydessä mainittuun lt. verbiin *šiũr̃pti* ja adjektiiviin *šiũr̃pas*.

Hermon lähtömuotona **žer-ma-* on monin verroin todennäköisempi kuin **žerb-ma-*, koska ensin käsitelty sanue on vähintään balto-laavilainen ja lätissä siihen kuuluu päätteen vokaalivarianttia lukuunottamatta täydellinen vastine pohjoisbalttiin rekonstruoitavalle muodolle. Jälkimmäinen sanue on vain itäbalttilainen ja sen alkuperä on epäselvä. Merkitysyhteys *žir-* ~ *žiuur-*sanueeseen on vahva, mutta *-b-* ei selity minkään tunnetun johtimen kautta.

6. *hervoton*

Suomen *hermon* negatiivisten ja privatiivisten merkitysten syntymiseen on voinut vaikuttaa myös **herpo-*sanue, joka siihen on yleensä (esim. SSA) etymologisestikin yhdistetty. Tämän laajalevikkisin edustaja on kaikkialla suomen murteissa levinnyt adjektiivi *hervoton* 'voimaton, tunnoton; veltto, heikko; heikkotekoinen, huonosti kiinni pysyvä; sopimaton, ruokoton'. Johtimeton *hervo* merkitsee hämääläismurteissa 'voimaa, tarmoa', mutta savolaismurteissa päinvastoin 'velttoa, hervotonta'. Semanttinen vastakohtaisuus osoittaa nämä erillisiksi takaperojohdoksiksi, mikä selittää myös niiden sekundaarin heikon asteen.

Ilmeisesti sanue on verbilähtöinen, mutta kantaverbistä ei saa täyttä selkoa, koska kaakkoismurteissa tavallisia ovat intransitiivinen *hervota* : *herpoaa* 'puutua, väsyä, uupua, vaipua; kirvota, irrota, hellitä' ja transitiivinen, yksipersonainen *hervottaa* 'väsyttää, raukaista, heikottaa; tehdä hervottomaksi', lännempänä taas momentaaninen *hervahtaa* 'tulla (puutumisen t. väsymyksen vuoksi) voimattomaksi t. veltoksi, raueta, retkahtaa, lamaantua; liikahtaa'; Rautjärveltä tunnetaan myös *herpoa* 'herpaista, raukaista'. Koko sanuetta vastaa suomen murteiden ulkopuolella vain Säämäjärven livvin *hervohtuo* 'tulla hervottomaksi'. Morfologisesti primaarilta vaikuttava *hervata* : *herpaa* 'hellittää; väsyä' on kirjattu vain pohjoisimmasta Suomesta, mutta saattaa olla muualta kadonnut relikti.

Yllä mainittuihin lätin verbeihin *žūrbt* 'pyörryttää' ja *žirbt* 'pyörtyä pelästyksestä; menehtyä' on *herpo-*sanueella semanttisia

yhtymäkohtia. Lähelle tulee myös kausatiivijohdos *žurb|ît* : *-î* : *-îja* 'hosua; leikata huolimattomasti; räähätä'. Liettuan ja latvian pohjalta preesensmuodoksi rekonstruoitava **žerb-sta* ei sellaisenaan sopisi lähtömuodoksi, vaan tulisi olettaa primäärimpi temaattinen preesens **žerba*, josta → kksm. **šerpa-ta-* > sm. *hervata*. Merkityksissikin on eroja, sillä suomen ja karjalan verbeiltä puuttuu latvian sanueessa keskeinen 'pyörtymisen, tajunnan menettämisen' komponentti. Huomattakoon vielä, että lätin sanue liittyy myös alkoholiongelmiin: *žirbulis* on 'päihtymys', *žurba* 'juoppo' ja *žurbulis* 'sairaallinen ihminen; juoppo'; näiden taustalla saattaa tosin olla sekundaari yhteys yllä *heran* yhteydessä mainittuun sanaan *žurme* 'kosteus, märkyys; lipeävesi', vrt. myös *šurmaka* 'litimärkä ihminen' ja *sūrme* 'lämmin ilma ennen sadetta'.

Suomeen ja aunuksenkarjalaan rajoittuva levikki ei mitenkään tue **herpo*-sanueen balttilaista alkuperää. Se onkin selitettävissä *hermo*-sanasta erillisenä venäläislainana. Lähimmäs lähtömuotoa tulee Karjalasta kirjattu *хря́ннуть* (perf.) 'pudottaa (käsistensä)' (CPTK) tai pikemminkin sen imperfektiivinen aspektipari **хря́нать*, joka lienee johdos adjektiivista *хры́нкий* 'hauras, helposti rikkoutuva; heikko, sairaallinen', sillä yhtäältä tähän adjektiiviin ИЭС liittää murteellisen adverbien *хря́нко* ja toisaalta siitä on myös johdettu venäjän yleiskielen *хры́наться* 'murtua, katketa'. Sekä LEW että ИЭС pitivät sanuetta onomatopoeettisena ja esittävät sille vastineita useammasta slaavilaisesta kielestä.

Venäjän sanueessa esiintyvät siis molemmat suomen sanueen päämerkityskomponentit, heikkotekoisuus ja voimattomuus, heikotus. Varmaankin sen semantiikkaan ovat vaikuttaneet äänteellisesti samankaltaiset *хво́рый* 'sairaallinen', *хво́рать* 'sairastaa' ja *хи́рый* 'sairas' sekä erityisesti niin ikään onomatopoeettiseen kantaan liittyvä *хры́нать* 'heiketä, käydä raihnaaksi' (näistä ks. LEW). Viimeksi mainittu sopisi semanttisesti paremminkin ims sanueen lähtökohdaksi kuin vokaalinsa puolesta osuvampi **хря́нать*; varmaankin lainan lähtömuodossa on yhtynyt kummankin äänteellisesti läheisen verbin semantiikka. Yleisvenäjän *i*-vokaaliset muodot sopivat huomommin lainaoriginaaliksi, vaikka vanhemman *hermo*-sanueen voidaankin ajatella ohjanneen uudemmankin lainan *e*-vokaaliseksi.

Vielä on käsiteltävä lainaetymologian edellyttämä metateesi. Niklas Metsäranta on tässä niteessä esittänyt vanhoja germaanisia lainaetymologioita, joihin kuuluu vastaavanlainen sananalkuisen konsonantin jälkeinen metateesi. Tapauksessa *xpúnamь* ~ **xpъnamь* → *herpoa-* ~ *herpaa-* täytyvät Metsärannan mainitsemat ehdot: lähtömuodossa ei ole sanansisäistä konsonanttiyhtymää eikä sen vokaalia ole välttämätöntä substituoida kohdekielen pitkällä vokaalilla. Mitenkään erityisen vanhasta lainasta ei toki voi olla kyse.

Ruoppilan (1986) keräämien suomen murteitten venäläislainojen joukossa ei ole ainuttakaan metateettisesti korvautunutta *xp*-alkuista sanaa, mutta ei *r*-alkuisenakaan lainautunutta; kumpaakaan edustusta ei ole myöskään Vesa Jarvan keräämässä laajemmassa, julkaisemattomassa luettelossa. Yksi mahdollinen paralleeli kuitenkin on suomen itämurteiden *harnia* (~ *harnistaa*, *harnuta*), jota SMS:n mukaan käytetään etenkin koloratiivirakenteissa ahneesta syömisestä ja juomisesta: *sika nassuttaa ja syö, harnii sisääsä*. Kuopiosta on merkitykseksi annettu 'rohmiä, haroa, ottaa sieltä täältä ahneesti'. Lähtömuoto olisi tällöin *xpánuť* 'säilyttää, tallettaa, varastoida; pitää; suojella, varjella'. Ehkäpä juuri koloratiivirakenteeseen (*Oí aika nälkä'ne, ku nuoin syyvvä harnii; juuvvah harnii kàekki tõesilta*) on tällainen pääverbin merkityksestä eroava mutta sitä kuvailevasta kulmasta tukeva verbi voitu venäjistä ottaa.

Kysymykseeni tästä substituutiosta Jarva vastasi pitävänsä sitä mahdollisena, koska venäjän *x* on vahvasti hälyisenä voinut vastustaa katoa, joten konsonanttiyhtymä *xp*- on purettu metateesillä. Toisaalta *hervota*-verbin metateettistä lainautumista on voinut tukea myös vanhempi *kirvota* (vastine aina liivissä asti, ks. SSA) joka suomen länsimurteissa merkitsee lähes samaa.

Hervoton-sanueen yhteyteen eivät kuulu pohjoisimmassa Lapissa tunnetut sanat *herva* 'koriste (saamelaisten vaatetuksessa, poron valjaissa tms.); korea, kirjava', *hervata* 'koristella' ja *hervoittaa* 'koristaa'. Ne palautuvat Ante Aikiolta henkilökohtaisesti saamani selityksen mukaan lainaan pohjoissaamen sanasta *hearva* 'koriste, kirjonta; huvitus, huvi', jonka alkuperä on toistaiseksi hämärän peitossa. Jos suomen *hermun* levikki on aiemmin ulottunut laajemmalle, se tarjoutuu mahdolliseksi lainanlähteeksi.

7. *hirmu* ja *hirveä*

Jo Kazimieras Būga (1908: 171), tai oikeastaan hänen tuon aikainen oppi-isänsä Kazimieras Jaunius oli yhdistänyt suomen verbin *hirvetä* 'uskaltaa; pelätä' liettuan sanoihin *šiuŗpas* (myös *širŗpas*) 'värisytys, puistatus, kammo; iho kananlihalla; kuumeväristys' ja *švirpulỹs* 'vapina; kauhu'. *Hirvetä* on kuitenkin ilmeinen johdos adjektiivista *hirveä*, jolla suomen ulkopuolella on vastineena karjalan *hirvie* 'hirveä, pelottava, julma; kauhu'. Tämän pidemmälle näiden sanojen etymologiaa ei ole selvitetty; SSA ei mainitse Būgan ehdotusta edes kirjallisuusluettelossa.

Liettuan sanueeseen kuuluu myös adjektiivinen *šiuŗpũs* (myös *šurpũs*) 'kauhea, pelottava; (tuuli, sää, talvi, kosteus ym.) hyinen, kolea; epätasainen, karkea; työkeä; (ääni) käreä, ärtyisä'. Balttilainen *-p-* ei kuitenkaan lainoissa edustu itämerensuomen *-v-*nä, ellei tätä voi jotenkin selittää heikon asteen edustajaksi. Jos Juvalta tavattu *hirve?* 'hirveä' edustaisi alkuperäistä lainamuotoa **širŗeš*, voisi *hirveä* selittyä sen sopeutumana tavalliseen *etA*-adjektiivityyppiin – onhan **eš-*päätteisiä adjektiiveja suomessa vain muutama (*ahne, kade, terve, tiine, tuore*). Tällainen suffiksinvaihto on adjektiiveilla yleistä, mutta vahvan asteen unohtumiseen se ei olisi johtanut mitenkään automaattisesti. Joka tapauksessa kovin pitkälle menevä päättely näin suppealevikkisen sanan pohjalta on uskaliaasta.

Todennäköisempää on mielestäni, että *hirveä* liittyy toistaiseksi selittämättömän, mutta useissa itämerensuomen sanueissa tavattavan *m ~ v* -vaihtelun kautta sitä paljon laajalevikkisemmän sanan *hirmu* yhteyteen; kenties balttilaisperäinen *hirvi* on voinut vaikuttaa taustalla, ovathan hirvet suuria ja vaarallisiakin eläimiä. Sekä substantiivina 'pelko, kauhu; kauhistus; suuttumus' että adjektiivina 'pelottava, kauhea, hirveä; valtava' käytetty *hirmu* on tunnettu lähes kaikkialla itämerensuomessa, tuntematon vain osassa suomen länsimurteita, lyydissä ja vepsässä.

Smoczyński (SEJL) pitää mahdollisena, että liettuan *šiuŗpũs* on kehittynyt ekspressiivisen palatalisaation kautta harvinaisemmasta muodosta *šurpũs*, joka puolestaan edustaa alkuperäistä katoastetta **kŗp-*. Kantaindoeurooppalaisen *e*-asteen **kŗp-* jatkajana Smoczyński mainitsee verbin *šerŗ|ti* : *-a* : *-è* (= *šerŗpetoti*) '(sormet, kynnet) kärsiä

kynsinauhojen irtoamisesta; kesiä, lohkeilla, rispaantua; (tuuli) riepottaa; (tylsä terä) nyrhiä; (kosteus puun pintaa) karheuttaa'. Lätissä *e*-asteisilla muodoilla on samantapaisia merkityksiä kuin liettuassa *šiurp*-kantaisilla: *šërpas*, *šërpes* 'väristys, vilunväreet kuumeessa; säikähtäminen', *šërpuli* 'hirmunväristykset, kauhu', *šërpõni* 'vapina' (kaikki monikollisia). En kuitenkaan näe syytä, miksi *-ur-* olisi tässä katoasteen säännöllinen edustus. Ainakin yhtä hyvin on ajateltavissa, että säännöllinen on katoasteessa tavallinen *-ir-* muodossa *šiirpas*, ja *šiurpas* on saatu siitä palataalisen dissimilaation kautta. Liettuuan sanueella on verbikorrelaatti *šiurp-* ~ *šiurp|ti* : *-sta* : *-o* (ihosta) nousta kananlihalle; vapista pelosta; (karvat) nousta pystyyn, olla pörrössä', josta ei tunneta **šurp*-alkuista muotoa. Latvian *š-* voi tässäkin sanueessa palautua vain aiempiin *šu*-alkuisiin muotoihin, muuten odotuksenmukainen olisi *s-*. Lätissä ei *-u*-vokaalisia muotoja tavata, mutta sen lähimmässä sukukielessä latgallissa on harvinainen muresana *šuurpuots* (< **šurpātas*) 'karvat pystyssä, varuillaan'. Kaikki tukee sitä, että liettuassakin *šiurp-* on vanhempi kuin *šurp-*.

Liettuassa on myös *šiurpti*-verbiä merkitykseltään muistuttava *šiürti* : *šiūra* (*šiürsta*, *šiūrna*) : *šiūro* '(karvoista) lähteä, irrota; (ihosta) nousta kananlihalle; (karvat) nousta pystyyn; nuutua, rapistua; köyhtyä'. Näiden kahden verbin keskinäinen etymologinen yhteys on kiistanalainen: Smoczyński (SEJL) pitää niitä erillisinä ja selittää *šiürti*-verbin onomatopoeettisena johdoksena interjektioista *šiur*, kun taas ALEW 2.0 esittää johdossuhdetta *šiürti* ⇒ *šiurpti*. Merkitysten läheisyys tukee jälkimmäistä selitystä, samoin yllä mainittu suhde *žiurti* ~ *žiurbti*. Toisaalta *p-* ja *b-*johtimia ei balttilaisista kielistä ole löydetty. Todennäköisesti sanueet ovatkin erilähtöiset, ja vapisemiseen ja pelkoon liittyvät merkitykset ovat levinneet niitten välisen rajan yli jompaankumpaan suuntaan.

Lt. *šiürti* liittyyne *e*-asteiseen verbiin lt. *šertis* : *šëria* : *šërés* 'pudottaa karvansa; haalistua, menettää väriä', lv. *sërtiēs* : *seřas* : *sëřās* 'pudottaa karvansa', joka on samaa indoeurooppalaista juurta kuin germaanisten kielten karvaa ja hiusta merkitsevät sanat, kuten muinaisskandinaavin *hár*, ruotsin *hår* ja saksan *Haar* (vrt. ALEW, SEJL; toisin EDPG). Tällöin *šiürti* palautuu aiempaan muotoon **širti*, jolla on voinut olla teonnimijohdos **šir-m-*. Edelleenjohdoksina tästä selittynee latvian monimuotoinen sanue *šërmās*, *šëřmās*, *šëřmalas*,

šėrmulas, šermeles, šėrmuļi, šėrmoņi, šėrmes, širmuļi 'hirmunväris-tykset, kauhu', *šėrmulains* 'kammottava'. Näistä *širmuļi* edustaa alkuperäistä katoastetta ja tulee äänteellisesti lähelle keskikantasuomen asua **širmu* > sm. *hirmu*. Sananalkuinen *š*- odotuksenmukaisen *s-n* sijaan voi latvian sanastossa selittyä lainana liettuasta tai ekspressiivistymisen tuloksena. Tässä sanueessa on otettava huomioon myös tarttuman mahdollisuus sittemmin kadonneista dissimiloituneista muodoista (**šurm-*). Lainsaselitystä kuitenkin vastustaa sanan laaja levikki ja variaatio, eikä dissimilaatioselityksestä ole minkäänlaista todistusaineistoa. Aivan ilmeisesti *š*- on siis affektilähtöinen, mitä osoittaa *s*-alkuinen, säilymätapaukseksi selittyvä variantti *sėrmelis*.

Nykybalttilaisissa kielissä deverbaaliset teonnimijohtimet **-ma-*, **-sma-* ja **-smē* eivät enää ole sellaisenaan produktiivisia. Liettuassa **-mē*-johdin on edelleen käytössä, mutta pääasiassa nämä ilman välivokaalia toimivat johtimet on korvannut *-im-*; latviassa yleisessä käytössä on *-um-*. Kumpikin on hyvin produktiivinen: esimerkiksi *šiuŗp|ti*-verbistä on johdettu *šiuŗpimas* 'vapina, värinä'. Aiemmistä teonnimijohdista on jäänyt vahvat jäljet itämerensuomen balttilaisiin lainasanoihin, kuten Lembit Vaba (1994) on osoittanut ja ennen häntä jo Kari Liukkonen (Лиукконен 1987: 9) lyhyesti esittänyt. Vaban mukaan deverbaalisista *m*-nomineista ovat lainautuneet ainakin suomen *pahmas, rihma, tarmo, vehmas* ja *vehmaro*. On siis syytä katsoa deverbaalijohdinten olleen varsin produktiivisina myös pohjoisbaltissa.

Sekä **šir-* että **širp-*kantaiselle verbille voi siis rekonstruoida teonnimijohdokset **šir-m-* ja **širp-m-*, jotka molemmat periaatteessa sosisivat *hirmun* lähtömuodoiksi. Kuten yllä *hermon* yhteydessä, on tässäkin vain lyhyempi lähtömuoto todennäköinen: sen vastine on rekonstruoitavissa latviaan johdostensa *širmuļi, sėrmelis* ym. perusteella ja sen kantaverbin liettuan vastineella *šiurti* on uskottava indo-eurooppalainen etymologia.

Vielä on selitettävä, miksi *hirmu* on *u*-vartaloinen. Sanan loppuvokaali on varmasti alkuperäinen, sillä se edustuu kaikissa itämerensuomalaisissa vastineissa, mikä on *hirmun* ekspressiivisen merkityksen valossa suorastaan hämmästyttävää. Vanhoihin itäbalttilaisiin teonnimijohditiimiin kuuluu **a* tai **ē*, kun taas **u* kuuluu eräisiin niistä johdettuihin adjektiiveihin (lt. *nuožmus, aimus, linksmus*, Leskien 1891: 421–9). Toisaalta teonnimilähtöisistä lainoista *u*-vartaloihin

kuulunee myös vatjan *põrmu*, viron *põrm* 'tomu; tuhka; hiukkanen', vrt. lt. *beṛti*, lv. *bērt* 'sirotella' (Vaba 1994: 243); periaatteessa viron sana voi palautua *o*-päätteiseenkin muotoon, mikäli vatjan sana on lainaa siitä, mutta yksinkertaisinta on lähteä kantasuomen *u*-päätteisestä muodosta. Lisäksi *u*-vartaloinen on *kuhmu*, jonka lähtömuotoa vastaa latviassa *a*-vartaloinen *kuzms* id. (Kalima 1936: 121).

Balttilaislainojen lähtökielessä on siis voinut olla deverbaalinen **-mu*-johdin **-ma*-johtimen rinnalla, mahdollisesti tästä ja **-u*-adjektiivinjohtimesta muodostuneena. Tämä pohjoisbaltiksi kutsuttu kielihän oli sen verran etäistä sukua lätille tai liettualle, että näistä puuttuvia johdinaineksia siihen mitä todennäköisimmin kuului. Koska sellaisia voidaan rekonstruoida ainoastaan kantasuomen balttilaisperäisten sanojen pohjalta, voimme perustaa päätelmämme niistä ainoastaan säännöllisille äänne- ja muotosuhteille yhtäältä itämerensuomalaisten ja toisaalta tuntemiemme baltoslaavilaisten kielten välille. Baltoslaavissa tuntemattomia johdinaineksia ei lainoihin pidä rekonstruoida, mutta johdinainesten erilainen käyttäytyminen eri baltoslaavilaisissa kielihaaroissa saattaa selittää epäsäännöllisiltä näyttäviä äännesuhteita sanojen pääteaineksissa.

8. Balttilaisen **i*:n edustus lainoissa likvidan edellä

Kaikissa tähän saakka esittämissäni kuudessa uudessa etymologiassa on kantabaltin **i*:n edustus likvidan *l* tai *r* edellä. Jo Thomsen (1890: 98) havaitsi edustuksen *r*:n edellä kahtalaiseksi: kyseeseen tulevat suomen *i* ja *e*. Thomsen tosin esitti tässä yhteydessä myös *ä*- ja *a*-edustukset, mutta ne on sittemmin selitetty balttilaisista *e*-asteisista (*käärme*, Thomsen itse s. 188) ja *a*-asteisista (*harmaa* ja *härkä*, Liukkonen 1999: 37–9 ja 54–6) lähtömuodoista. Ojansuu (1921a: 6–7) osoitti saman dikotomian koskevan myös *l*:ää edeltäviä tapauksia. Collinder (1928a: 249 ja 1928b: 371) pyrki selittämään sen kronologisena: *e*-edustuksessa olisi saattanut säilyä välivaihe kantaindoeu-roopan syllabisten resonanttien kie. **l̥*, **r̥* kehityksessä kantabaltoslaavin **il*- ja **ir*-yhtymiksi (ns. resonanttidiftongeiksi). Collinderin selityksen arvioi Ritter (1998) anakronistiseksi ja esitti itse syyksi

kantasuomessa tietyin ehdoin tapahtunutta *i:n* levenemistä. Ritterin kritiikki on mielestäni oikeutettua, mutta hänen olettamastansa kantasuomen ääntenmuutoksesta ei löydy ainuttakaan tapausta perintösa-nastosta. Niinpä syytä on haettava lainanantajakielestä.

Kantabaltoslaavin **i* edustuu kantasuomen lainoissa pääsääntöi-sesti *i:nä*, ja tämä edustus on yleisin myös **il-* ja **ir-*yhtymillä. Suh-teellisen varmoja tapauksia on 15: (1) sm. *hirvi* (Thomsen 1890: 225) ← ba **širvis*, vrt. mpr. *sirwis* ’metsäkauris’, (2) sm. *irstas* (Liukkonen 1999: 63–4) ← ba **irstan(t)s*, vrt. lt. *irti* ’sortua; revetä; mennä sekai-sin; joutua rappiolle’, akt. prees. partis. *irstas*, (3) sm. *irta-* (Liukko-nen 1999: 63–4) ← ba **irta-*, vrt. lt. *irti*, pass. perf. partis. *irtas*, (4) sm. *kirki* ’lemmenkiihko’ (Junttila 2019: 38) ~ lv. *dzirksts*, *dzirkstele* ’kipinä’, (5) sm. *kirventää* (Holopainen & Junttila 2022: 108) ~ lt. *kirbinti* ’kutista, ärsyttää; vilistä; vapista’, (6) sm. *kirsi* (Koivuleh-to 1979: 132–5) ← ba **skirda* / **skirdi-* vrt. lt. (*ap*)*skiŗsti* ’jäättyä’, (7) sm. *kirves* (Thomsen 1869: 80) ~ lt. *kiŗvis* ’kirves’, (8) sm. *silta* (Budenz 1873: 98) ~ lt. *tiltas*, lv. *tilts* ’silta’, (9) sm. *villa* (Thomsen 1869: 79) ~ lt. *vilna* ’villa’, (10) sm. *virka* ’rivi, jono’ (Kalima 1941: 210–11) ~ lv. *virde* ’iso kasa’, *verdze* ’id.; jono’, (11) sm. *virpi* ’oksa’ (Donner 1884: 265) ~ lt. *viŗbas* ’oksa’, (12) sm. *virsi* (Kalima 1933) ~ mpr. *wirds* ’sana’, (13) sm. *virta* (Koivulehto 1999: 160) ← kbsl. **wirta-*, vrt. pl. *wart* ’virta’, (14) sm. *virve* ’side’ (Donner 1884: 270) ~ lt. *viŗvė* ’side’ ja (15) vi. *kild* ’siru, sirpale, pirstale, säpäle, sälö’ (Raun 1982: 39) ~ lt. *skiltis* ’viipale’. Epävarmoja tapauksia on kaksi: (1) sm. *hirvas* (Nieminen 1940: 378) ← ba **širvas*, vrt. mpr. *sirwis* (ellei johdos ← *hirvi*) ja (2) li. *kilandaks* ’linnun maha’ (Posti 1977: 266–7) ~ lt. *skilandis* id. (ellei myöhempi kuurilaislaina). Kuudente-natoista varmana tapauksena pidän tässä mainittua *hirmu-*sanaa.

Kolmella vanhastaan tunnetulla *h-*alkuisella lainalla on kuitenkin sama *e-*edustus kuin yllä käsitellyillä sanoilla sm. *hera*, *hermo*, *herätä* ja vi. *ere*: (1) sm. *helle* (Ojansuu 1921a: 6–7) ~ lt. *ŗiltis* ’lämpö’ t. *ŗiltas* ’lämmän’, (2) sm. *herhiläinen* (Thomsen 1890: 108, 224) ~ lt. *ŗirŗys*, lv. *sirsis* t. lt. *ŗirŗlys*, mpr. *sirsilis*, kesl. *ŗŗŗljen* ’herhiläinen’ ja (3) sm. *herne* (Thomsen 1869: 48, 80) ~ lt. *ŗirnis* ’herne’. Näiden yhteydessä mainitaan usein myös sm. *kelle* (Toivonen 1917: 18) ~ lt. *skiltis*, mutta sille samassa yhteydessä esitetty vaihtoehtoinen germaa-ninen lainaselitys on aivan ongelmaton; lisäksi Anttila (1995: 40–44)

on ehdottanut, että *kelteen* lähtömuoto on pikemminkin vastannut liettuan sanaa *skėltas* 'halkio; (kaviosta, sorkasta) halkinainen' kun taas *skiltis*-sanaa vastaa yllä mainittu viron *kild*. Niinpä *e*-edustus on kiistaton vain *h*-alkuisissa sanoissa. Kantabaltoslaavissa **šīR-* ja **žīR-* alkuiset sanat edustuvat keskikantasuomessa seuraavanlaisen jakouman mukaan:

1. baP <i>*i</i>	→ mksm. <i>*i</i>	2. baP <i>*e</i>	→ mksm. <i>*e</i>
baP? <i>*širdi-</i>	→ mksm. <i>*širti</i>	baP <i>*šēlti-</i> ~ <i>*šēlta-</i>	→ mksm. <i>*šēlteš</i>
baP <i>*širwi-</i>	→ mksm. <i>*širwi</i>	baP <i>*šērši(l)-</i>	→ mksm. <i>*šēršilä-</i>
baP? <i>*širwas</i>	→ mksm. <i>*širwas</i>	baP <i>*žėrnīš</i>	→ mksm. <i>*šėrneš</i>
baP <i>*širmu-</i>	→ mksm. <i>*širmu</i>	baP <i>*žėrei-</i>	→ mksm. <i>*šėri-je-</i>
baP? <i>*širpu-</i>	→ mksm. <i>*širpeš</i>	baP <i>*žėr(j)u-</i> : <i>*žėri</i>	→ mksm. <i>*šėr-etä</i>
		baP <i>*žėrā</i> (ellei <i>*žėr-</i>)	→ mksm. <i>*šėra</i>
		baP? <i>*žėrma-</i>	→ mksm. <i>*šėrmo</i>

Uusien etymologiain myötä *e*-edustus näyttää aiempaa vankemmalta, mutta se ei riitä kumoamaan *i*-edustuksia. Sanojen *hirvi* ja *hirvas* lähtömuodolla on baltoslaavin sisällä vastine vain muinaispreussissa, mutta sen indoeurooppalainen tausta on laaja ja sankka.

Kun otamme huomioon mahdollisuuden, että adjektiivi **šėr-etä* > vi. *ere* onkin joko lainaa feminiinimuodosta **žėri* tai johdos verbistä **šėri-je-* tai **šėrāj-tä-*, jäävät *i*-edustusten puolelle kaikki tapaukset, joissa ensimmäistä tavua seuraa lähtökielessä **u* tai **w*. Näin voimme muotoilla hypoteesin, että kantabaltin ensimmäisen tavun **i* leveni pohjoisbaltissa suhusibilantin ja likvidan välissä vokaaliksi, jota tässä olen merkinnyt *e*:llä, ellei ensi tavua seurannut labiaalinen puolivokaali tai suppea vokaali. Pohjoisbaltin äännejärjestelmässä tämä *e* saattoi olla pelkkä *i*:n allofoni, mutta erosi riittävästi kantasuomen *i*:stä saadakseen siitä eriävän substituutin. Jo Ritter (1998) ehdotti **i*-edustusta säännölliseksi balttilaisen **w*:n edellä, vaikka hänen selitysmallinsa muuten eroaakin tässä esittämästäni.

9. *hippu, hipale, hepele ja hiven*

Lopuksi esittelen kahdelle läheisesti toisiinsa liittyvälle sanalle mahdollisen balttilaislainaetymologian, johon yllä käsiteltyjen lailla liittyy palataalidissimilaatio suhusibilantin jäljessä, mutta jossa niistä poiketen ei itäbaltissa dissimiloitunutta vokaalia seuraakaan likvida *r*, vaan klusiili *p*.

Suomen *hippu* on murteissa yleinen merkityksissä 'hiukkanen, hiven, rahtu'. Toinen merkitys 'nipukka, kärki' tavataan karjalassakin (KKS *hännän hippu* 'hännänpää, -huippu', Suistamo; erikseen *hippu* 'vulva', Suojärvi); tämä on voinut tarttua *huippu*-sanalta. SSA:n mukaan "deskriptiivislähtöisen" *hipun* yhteyteen kuuluvat *hiven*, murteissa *hipene* ~ *hipenä* ~ *hivene* ~ *hivenä* 'vähäinen määrä, hiukka; hitunen; jyvänen; lumihiuale; ohut, hieno vaate, hepene; herkku; to-muhiukkanen; ohut säie; ohut pilvi' ja *hive* 'hiukka, tähde, muru, hiven; lumihiuale, kide; herkku, makea t. (liian) kevyt ruoka'. Lähinnä hämäläismurteista tavataan myös *hipu*, *hipunen* 'pieni pala, vähäinen määrä; vähän, hieman; kulunut vaate'.

Näille sanoille ei SSA mainitse sukukielten vastineita. Virosta ja etelävirosta kuitenkin tunnetaan *ibe* 'ebe, kübe; lible; ude', tarton kielestä Otepäältä *ibel* : -*a* merkityksessä 'rauapuru'. Jälkimmäinen on ilmeisesti sama sana kuin võron (VES) *hipál* : *hibali* ~ *hipõl* : *hibõli* ~ *hibalik* '(riide)hilp; õhuke rõivas; räbal', joka on Kanepista merkitty asussa *hipul* : *hibuli*. Suomessakin on kolmitavuisia -*l*-n sisältäviä, verrattain yleisiä murremuotoja: *hipale* 'hiukkanen, hiven, vähäinen määrä', *hippale* 'hiutale, hitunen, hattara' (yksittäisinä esiintyminä myös *hipanen*, *hipare*, *hippare*)

Toisin kuin SSA vielä esittää, deskriptiivisyys ei selitä sanojen alkuperää. Parempi on Sirkka-Liisa Hahmon (1988: 106, 119) ehdotus, että *hiven* perustuu samaan kantaskandinaaviseen lainaan kuin *hipiä* ja *hius*. Samasta lähteestä on Hahmon (s. 95–106) mukaan aiemmin, ennen germaanista **e* > **i* -muutosta saatu *hepene* ~ *hepenä* ~ *heven* ~ *hepele* 'hahtuva, hiutale; ohut suikale t. vaate, koriste, rimpsu', vi. *ebe* : *ebeme*, vs. *hepeñ* : *hebeme* ~ *eben* : *ebene* 'hiutale, höyty, repale; haituva, untuva, höyhen; naava; vaahto'. Aiemman lainan lähtömuotona on ollut kantagermaanin **xeuja-*, myöhemmän (>) ksk. **hiuja* > msk. *hý* n. 'untuva; haiven; kasvojen väri', fäärin *hýggj*

'ohut homekerros', no. *hy* 'untuva; haiven; home; kalvo', ru *hy* 'iho; kasvojen väri'; eng. *hue* 'muoto, ulkonäkö; väri', go. *hiwi* n. 'hahmo, muoto, ulkonäkö'.

LägLoS pitää *hepenettä*, *hipiää* ja *hiusta* varmoina germaanisina lainoina, mutta *hivenen* merkitsee kysymysmerkillä ja asettaa ehdon: "Weitere Erforschung des Wortes muß auch die mehr oder weniger synonymen Wörter *hive*, *hipe*, *hipale*, *hippu* usw. berücksichtigen". Ehto on käsittääkseni täytettävissä vertaamalla näitä suomen sanoja eteläviron vastineineen liettuan adjektiiviin *šiupùs* 'mureneva, hauras' ja substantiiviin *šiupulis*, *šiupulỹs* 'palanen, sirpale, pirstale; tikku'. Jälkimmäisellä on *i*:llinen rinnakkaismuoto *šipulis*, *šipulỹs* 'lastu, puunsäle, tikku', jonka deminutiivijohdos *šipulēlis* on 'tulitikku'.

Urbutis (1995) selittää substantiivin *šipulỹs* rinnakkaismuotoineen johdokseksi verbistä *šipti* : *šim̃pa* ~ *šem̃pa* : *šipo* '(terä) tylsyä; (hammas) vihloa; kipeytyä työssä (kädet); raataa (kätensä, sormensa, kyntensä) kipeiksi; heiketä, haurastua, huveta', jonka hän olettaa johdoksen syntyessä merkinneen 'haljeta, halkeilla'. Selitys pohjautuu yhtäältä verbin muihin johdoksiin, kuten kausatiiviseen verbiin *šipin|ti* : *-a* : *-o* 'pilkkoa, hakata säleiksi (puuta)' ja substantiiviin *šiparas* 'risu', toisaalta Urbutiksen sen kantasanaksi oletaman verbin *šiēptis* 'irvistää; (silmu, kukka) puhjeta' murteelliseen merkitykseen 'haljeta'. Tälle Urbutis löytää vastineeksi lätin verbin *at|siēpt* (*zuobus*) 'irvistää' (< 'raottaa (hampaita)'; vrt. sm. *haava* / *rotko* *irvistää*) ja ehdottaa näille yhteyttä puolan verbiin *siepać* 'tempoa, kiskoa, vetää, nykiä, repiä, poimia, noukkia, nyppiä' vastineineen ukrainassa (*cínamu*) ja venäjän murteissa (*cúnamь*). ALEW 2.0. (s.v. *šipti*) epäilee merkitysyhteyttä verbien *šipti* ja *šiēptis* välillä, ja (s.v. *išsišičipti*) yhdistää jälkimmäisen eräisiin huohottamista, puhisemista, kähisemistä ja sihisemistä merkitseviin slaavilaisiin verbeihin.

Smoczyński (SEJL s.v. *šiùpti*) liittää verbiin *šipti* palataalisen dissimilaation kautta LKŽ:n homonyymeinä esittämät verbit *šiùpti* 1 '(hiukset) katkeilla, halkeilla; (hiukset, parta) harveta; (karvat) nousta pystyyn; (puu) lahota' ja *šiùpti* 2 = *šipti*. Yhdenlähtöisyys ja myöhempi, semanttislähtöinen osittainen eriytyminen (*šipti* ↔ *šiùpti*) vaikuttaa varmalta, etenkin kun myös johdosverbillä *šiupéti* : *šiùpa* : *šiupéjo* 'mureta; sirota; (iho) hilseillä; (vaate) kulua, hankautua rikki; kasvaa partaa' on *i*:llinen rinnakkaismuotonsa *šipéti* : *šipa* : *šipéjo* 'mureta'.

Sanan *šipulys* kantaverbin Smoczyński **šipti* 'haljeta, halkeilla' kuitenkin tulkitsee hävinneen liettuasta. Muotoja *šipti* ja *šiùpti* (1–2) alkuperäisempänä hän pitää verbiä *čipti* : *čiṃpa* : *čipo* '(terä) tylsyä; (hammas) kipeytyä', jonka hän johtaa terän vaurioitumista kuvaavasta interjektioista *čipt čipt*. Selitys osoittaisi koko sanueen nuoreksi, koska liettuassa palataalin affrikaatta *č* (< **t*) palautuu kantaitäbalttiin vain takavokaalin edellä.

Kolmannen selityksen Smoczyński antaa vielä verbille *šiups|ėti* : *-i* : *-ėjo* ~ *šiùps|ėti* : *-i* : *-ėjo* 'ripotella, kaataa varovaisesti (viljaa, jauhoja); juosta nopein askelin; humista, kahista; supattaa, kuiskia': se tulee onomatopoeiesin kautta jyvien ripottelun, mullan heittämissä tai astelun ääntä kuvaavasta *šiùp*-interjektioista ja/tai veden pirsrottamisen ja tulen syttymisen yhteydessä käytetystä *šiùpt*-interjektioista.

Todennäköisimpänä pidän, että itämerensuomalaista semantiikkaa lähimmät tulevat *šiùpulis* 'palanen, sirpale' ja *šiupùs* 'mureneva, hauras' on johdettu verbistä *šipti* ~ *šiùpti* 2, jolloin 'mureneminen' juontuu 'haurastumisesta' ja johdokset voimme rekonstruoida **šipùs* ja **šipulis*. Verbin *šipti* ~ *šiùpti* 2 (osittainen) synonyymi *čipti* saattaa selittyä myöhäiseksi ekspressiivistyneeksi variantiksi: ekspressiivisille sanoillehan tyypillisiä ovat kielen systeemissä uudet äänneet, jollainen *č* varhaisessa liettuassa oli. Toisaalta tylsymiseen ja kivun tunteisiin liittyvät merkitykset voivat selittyä Smoczyńskin olettamalla tavalla onomatoipoeettisina, mutta tällöin ne varmasti ovat eri lähtöä kuin vanhempi *šipti* ~ *šiùpti* heiketä, haurastua, vähetä'. Merkityksessä 'tikku' on lt. *šipulis*, *šiùpulis* puolestaan johdettu verbistä *šiùpti* 1, jonka aiempi asu on sekin ollut **šipti* ja merkitys Urbutiksen rekonstruoima 'haljeta, halkeilla'. Urbutiksen näille sanoille ehdottama yhteys verbeihin lt. *šièptis* ja lv. *at|sièpt* vaikuttaa hyvin mahdolliselta ja nämäkin voinee liittää puolan *siepać*-verbin yhteyteen, jos sen kantabaltoslaavilainen lähtömuoto on merkinnyt 'repäistä halki' tms. Kun vielä molemmat *šiùpti*-verbit luultavasti kuuluvat alun perin yhteen, on **šipùs* ja **šipulis* -sanoille löytynyt kantabaltoslaavilainen sanue, mutta balttilaisten kielten tutkijoille jää vielä ratkaistavaksi kysymys näiden johdosten iästä ennen kuin niiden voidaan millään varmuudella sanoa lainautuneen kantasuomeen. Periaatteessa mahdollinen rinnakkaisjohdos on latin monikollinen *županas* 'repaleet, riekaleet' (johdinaineeksiin vrt. lt. *drāpanos* 'lumput'), jota ME kuitenkin pitää

mahdollisena lainana puolan sanasta *żupan* 'alushame'. Sen pohjalle ei siis voi rakentaa mitään varmaa.

Mikäli kantasuomen balttilaislainojen lähtökieleen voidaan silti rekonstruoida liettuan sanojen *šiupùs* ja *šiupulis* vastineet **šipu-* ja **šipulja-*, näiden avulla selittyvät sekä suomen *hippu* että *hipale*, joka muistuttaa eteläviron sanoja *ibel* ~ *hipál* ~ *hipõl* ~ *hipul*. Kaksitavuisessa muodossa balttilaisen lähtökielen lyhyen tavun jälkeinen soinniton klusiili edustuu kantasuomen geminaattana, kolmitavuisissa muodoissa yksittäisklusiilina (joka võron–seton päätteettömässä nominatiivimuodossa on loppuheiton myötä muuttunut puolipitkäksi geminaataksi); juuri tällaiseen edustusten jakaumaan olen päätenyt kaikkien balttilaisten lainanominien suhteen (Junntila 2017).

Balttilaislainojen joukossa on useita kolmitavuisia nomineita, joissa jälkimmäisellä tavunrajalla on *-l-*, ainakin sm. *apila*, *kantele*, *kappale*, *karpalo*, *kaukalo*, *kekäle*, *perkele*, vi. *vagel* 'toukka' ja li. *vägal* 'made'. Tähän joukkoon sopii myös sm. *hipale* ~ Otepään *ibel* ~ vs. *hipál* ~ *hipõl* ~ *hipul* < kksm. **šipVIV*. Sm. *hepele* yhtäällä ja *hiven* ~ *hipene* ~ *hipenä* ~ *hivene* ~ *hivenä* toisaalla ovat voineet syntyä sen sulaumana (kontaminaationa) germaanisperäiseen sanaan *hepene* ~ *hepenä* ~ *heven*.

10. Yhteenvetona

Yhden itäbalttilaisen äänne muutoksen tunnistaminen johti tässä tapauksessa kahdeksaan uuteen lainaetymologiaan, joista suhteellisen varmoina pidän sanoille **heri-* (⇒ *herittää*, *herätä*), *hera* ja *hirmu* esittämiäni. Viron *ere*, võron *herre* voi selittyä sekä suorana balttilaislainana että johdoksena **heri-*verbivartalosta. Loput lainaetymologiat ovat epävarmempia: suomen *hirve* (⇒ *hirveä*) saattaa perustua suffiksinvaihdon kautta *hirmu-*sanaan, *hermon* vanhin merkitys on vaikeasti jäljitettävissä ja sanojen *hippu* ja *hipale* balttilaiselitykset tekee epävarmoiksi lähtömuodon suppea levikki. Kahden viimeksi mainitun etymologian kohtalo riippuu tulevasta baltologisesta tutkimuksesta.

Uusista lainaetymologioista peräti kuudessa edustuu kantaindoeuroopan syllabisen likvidan jatkaja. Niiden edustus balttilaislainoissa on tutkimuksen alusta lähtien ollut arvoitus, johon minun on nyt

uusien ja vanhojen etymologiain valossa onnistunut esittää yksi mahdollinen ratkaisu.

Tässä esittämäni lainaselitysten löytyminen on vaatinut minulta kaikkien lätin *šū-* ja *žū-* sekä liettuan *šiu-* ja *žiu-*alkuisten sanojen läpi käymisen sanakirjoista. Aineisto ei ole kovin laaja, joten en pidä todennäköisenä, että siitä vielä löytyisi lisää kantasuomen balttilaislainoina selittyviä rinnastuksia.

Lyhenteet

akt. = aktiivi
inf. = infinitiivi
mon. = monikko
partis. = partisiippi
pass. = passiivi
perf. = perfekti
prees. = preesens
yks. = yksikkö

baP = pohjoisbaltti
eng. = englanti
go. = gootti
isl. = islanti
ka. = karjala
kas. = keskialasaksa
kbsl. = kantabaltoslaavi
kesl. = keskinen eteläslaavi
kie. = kantaindoeurooppa
kksm. = keskikantasuomi
ksk. = kantaskandinaavi

latg. = latgalli
li. = liivi
lt. = liettua
lv. = latvia l. lätti
mksl. = muinaiskirkkoslaavi
mksm. = myöhäiskantasuomi
mpr. = muinaispreussi
msk. = muinais(länsi)skandinaavi
no. = norja
pl. = puola
ru. = ruotsi
saaP = pohjoissaame
sln. = sloveeni
sm. = suomi
tšek. = tšekki
va. = vatja
ve. = vepsä
ven. = venäjä
vi. = viro
vs. = vōro-setto

Kirjallisuus

- ALEW 2.0 = Hock, Wolfgang (päätoim.). 2021. *Alllitausches etymologisches Wörterbuch*. 2.0. <<https://alew.hu-berlin.de/dict>>
- Anttila, Raimo. 1995. Pattern explanation and etymology. *Studi Finno-Ugrici* 1. 29–48.
- Budenz, Josef. 1873. *Magyar-ugor összehasonlító szótár* I. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. <<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11159238>>
- Būga, Kazimieras. 1908. *Aistiški studijai: Tyrinėjimai lygintijo prūsų, latvijų ir lietuvių kalbômoksljo srityje* I. Peterburgas: Imperatoriškosjos Mokslų Akademijos Spaustuve.
- Būga, Kazimieras. 1922. *Kalba ir Senovė* I. Kaunas: Švietimo Ministerijos leidyklis. <<https://archive.org/details/buga-kalba-ir-senove-1922>>
- Collinder, Björn. 1928a. Kantasuomen *s ~ h* : kantalapin *s ~ š* toisen tavun vokaalin jäljessä. *Virittäjä* 32. 237–251. <<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/890145?page=89>>
- Collinder, Björn. 1928b. Die Wörter für fünf, sechs und sieben im Lappischen. Teoksessa *Festschrift til rektor J. Qvigstad* (Tromsø museums skrifter II), 356–374. Oslo.
- Donner, Otto. 1884. Über den Einfluss des Litauschen auf die finnischen Sprachen. *Techmers Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft* 1. 257–271.
- EDPG = Kroonen, Guus. 2013. *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*. (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 11). Leiden – Boston: Brill.
- EMS = Kendla, Mari & Kalvik, Mari-Liis & Laansalu, Tiina (toim.). 1994–. *Eesti murrete sõnaraamat*. Tallinn: Eesti Keele Instituut – Eesti Keele Sihtasutus – Eesti Teaduste Akadeemia. <<http://www.eki.ee/dict/ems>> (Luettu 2023-03-31.)
- Endzelīns, Jānis. 1923. *Lettische Grammatik*. Heidelberg: Winter. <<https://archive.org/details/LettischeGrammatik>>
- Endzelīns, Jānis. 1948. *Baltu valodu skaņas un formas*. Rīgā: Latvijas valsts izdevniecība.
- Erhart, Adolf. 1989. *Das indoeuropäische Verbalsystem*. Brno: Univerzita J. E. Purkině. <<https://digilib.phil.muni.cz/node/13083>>
- ERHSJ = Skok, Petar. 1971–73. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–III. Zagreb: Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti. <<https://archive.org/details/EtimologijskiRjecnikHrvatskogalliSrp-skogaJezika>>

- Hahmo, Sirkka-Liisa. 1988. *Omaa vai lainattua: Itämerensuomen germaanisiin lainasanoihin liittyviä kirjoitelmia* 1. (Suomi 143). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hakulinen, Lauri. 1969. *Suomen sanaston käänöslainoja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hallap, Valmen. 1983. Eesti ja sugulaskeelte adjektiivitüüpe. *Keel ja Kirjandus* 26(8). 422–432. <<http://www.digar.ee/id/nlib-digar:194738>>
- Holopainen, Sampsa & Junttila, Santeri. 2022. *Die alten arischen und baltischen Lehnverben der uralischen Sprachen* (Münchener Studien zur Sprachwissenschaft, Beiheft 33). Dettelbach: Röhl.
- ÍO = Blöndal, Ásgeir Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík: Orðabók Háskólans. <<https://ordsifjabok.arnastofnun.is>>
- Junttila, Santeri. 2015a. Revisiting the ‘separate Proto-Balto-Slavic borrowings’ of Saami. Teoksessa Mantila, Harri & Leinonen, Kaisa & Brunni, Sisko & Palviainen, Santeri & Sivonen, Jari (toim.), *Congressus Duodecimus Internationalis Fenno-Ugristarum, Oulu 2015: Book of Abstracts*, 476–478. Oulun yliopisto.
- Junttila, Santeri. 2015c. *Tiedon kumuloituminen ja trendit lainasanatutkimuksessa: Kantasuomen balttilaislainojen tutkimushistoria*. Väitöskirja: Helsingin yliopisto. <<http://hdl.handle.net/10138/158777>>
- Junttila, Santeri. 2016. Die baltisch-slawische Frage im Lichte der alten baltischen Lehnwörter des Ostseefinnischen. *Baltistica* 51(2). 217–238. <<http://dx.doi.org/10.15388/baltistica.51.2.2272>>
- Junttila, Santeri. 2017. Lähtökielen sanansisäisten soinnittomien klusiilien edustus kantasuomen balttilaislainoissa I: Edustus kohdekielen lyhyen vokaalin jäljessä. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 96. 127–148. <<https://doi.org/10.33340/susa.70223>>
- Junttila, Santeri. 2019. Lähtökielen sanansisäisten soinnittomien klusiilien edustus kantasuomen balttilaislainoissa II: Edustus kohdekielen pitkän tavuaineksen jäljessä. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 97. 35–73. <<https://doi.org/10.33340/susa.76433>>
- Junttila, Santeri. 2020. Intohimon fonesteemi ja kiireen etymologia. Teoksessa Holopainen, Sampsa & Kuokkala, Juha & Saarikivi, Janne (toim.), *Ёмас сьмың нэ́кве вóртур э́тност самы́н пату́м: Scripta miscellanea in honorem Ulla-Maija Forsberg* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 275), 158–170. Helsinki. <<https://doi.org/10.33341/sus.11.21>>
- Junttila, Santeri. 2023. Ohtrasti ohte. *Keel ja Kirjandus* 66(5). 490–505. <<https://doi.org/10.54013/kk785a3>>
- Kalima, Jalo. 1933. Virsi sanan alkuperästä. *Suomi* 5:16. 165–168.

- Kalima, Jalo. 1936. *Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat*. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia XV). Helsinki.
- Kalima, Jalo. 1941. Balticofennica. *Virittäjä* 45. 206–211.
- Kallio, Petri. 2008. On the “early Baltic” loanwords in common Finnic. Teoksessa Lubotsky, Alexander & Schaeken, Jos & Wiedenhof, Jeroen (toim.), *Evidence and Counter-Evidence: Essays in Honour of Fredrik Kortlandt I: Balto-Slavic and Indo-European Linguistics*, 265–277. Amsterdam – New York: Brill.
- Kettunen, Lauri. 1934. Liivin sanojen selityksiä. *Virittäjä* 38. 223–227. <<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/890169?page=137>>
- Kiparsky, Valentin. 1968. Slavische und baltische b/p-Fälle. *Scando-Slavica* 14. 73–97.
- KKS = *Karjalan kielen sanakirja*. 2009. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 18. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. <<https://kaino.kotus.fi/kks>> (Päivitetty 20.5.2022.)
- Kluge = Kluge, Friedrich. 2011. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Bearbeitet von Elmar Seebold. 25. durchgesehene und erweiterte Auflage. Berlin: De Gruyter.
- Koivulehto, Jorma. 1976. Vanhimmista germaanisista lainakosketuksista ja niiden ikäämisestä. *Virittäjä* 80. 33–47 ja 247–290. <<https://journal.fi/virittaja/article/view/36707>>, <<https://journal.fi/virittaja/article/view/36733>>
- Koivulehto, Jorma. 1979. Baltisches und Germanisches im Finnischen: die finn. Stamme auf *-rte* und die finn. Sequenz *VrtV*. Teoksessa Schiefer, Erhard (toim.), *Explanationes et tractationes Fenno-Ugricae in honorem Hans Fromm*, 129–164. München: Fink.
- Koivulehto, Jorma. 1999. *Verba mutuata: Quae vestigia antiquissimi cum Germanis aliisque Indo-Europaeis contactus in linguis Fennicis reliquerint* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 237). Helsinki.
- Kott, František Štěpán. 1878–93. *Česko-německý slovník zvláště grammatiko-fraseologický I–VII*. V Praze: Kolář & Šimáček. <<https://kramerius5.nkp.cz/periodical/uuid:5e791d40-008c-11dd-b424-000d606f5dc6>>
- Kroonen, Guus & Jakob, Anthony & Palmér, Axel & van Sluis, Paulus & Wigman, Andrew. 2022. *Indo-European cereal terminology suggests a Northwest Pontic homeland for the core Indo-European languages* PLoS ONE 17:10. e0275744. <<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0275744>>
- Leskien, August. 1891. *Die Bildung der Nomina im Litauischen*. Leipzig: Hirzel. <<https://archive.org/details/diebildungdernom00lesk/page/n7/mode/2up>>

- LEW = Fraenkel, Ernst. 1955–65. *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1–2. Heidelberg – Göttingen: Winter – Vandenhoeck & Ruprecht. <<https://archive.org/details/fraenkel-litauisches-etymologisches-woerterbuch-bd.-1-2-1962-1965>>
- Liukkonen, Kari. 1999. *Baltisches im Finnischen*. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 235). Helsinki.
- LIV = Rix, Helmut (toim.). 2001. *Lexikon der indogermanischen Verben: Die Wurzeln und ihre Primärstambildungen*. Bearbeitet von Martin Kümmel, Thomas Zehnder, Reiner Lipp und Brigitte Schirmer. Zweite, erweiterte und verbesserte Auflage, bearbeitet von Martin Kümmel und Helmut Rix. Wiesbaden: Reichert. <https://www.researchgate.net/profile/Reiner-Lipp/publication/281727453_LIV_Lexikon_der_indogermanischen_Verben/links/5654bbbc08aefe619b1a1c8f/LIV-Lexikon-der-indogermanischen-Verben.pdf>
- LKŽ = *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20. 1941–2002. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. <www.lkz.lt>
- LägLoS = Kylstra, Andries Dirk & Hahmo, Sirkka-Liisa & Hofstra, Tette & Nikkilä, Osmo. 1991–2012. *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den Ostseefinnischen Sprachen* I–III. Amsterdam: Rodopi.
- ME = Endzelīns, Jānis (toim.). 1923–32. *K. Mū lenbacha Latviešu valodas vārdnīca* I–IV. Rīga: Latvju grāmata.
- Nieminen, Eino. 1934. Der stammauslaut der ins urfinnische entlehnten baltischen ā-feminina und die herkunftsfrage. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 22. 5–66. <<http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2016112529974>>
- Nieminen, Eino. 1940. Itämerensuomalaisten ja balttilaisten kielten välisen kosketusten tutkimuksesta. *Virtittäjä* 44. 376–384.
- Ojansuu, Heikki. 1921a. *Lisiä suomalais-balttilaisiin kosketuksiin*. (Vähäisiä kirjelmiä XLIX). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Posti, Lauri. 1977. Some new contributions to the stock of Baltic loanwords in Finnic languages. *Baltistica* 13(1). 263–270. <<http://dx.doi.org/10.15388/baltistica.13.1.1919>>
- PSJČ = Hujer, Oldřich & Smetánka, Emil & Weingart, Miloš & Havránek, Bohuslav & Šmilauer, Vladimír & Ziskal, Alois (toim.). 1935–57. *Příruční slovník jazyka českého* I–VIII. Praha: Česka Akademie. <<https://psjc.ujc.cas.cz>>
- Rauhala, Ilona. 2011. The history and variation of the adjective suffix *-TA. Teoksessa Csúcs, Sándor & Falk, Nóra & Tóth, Viktória & Zaicz, Gábor (toim.), *Congressus Undecimus Internationalis Fenno-Ugristarum: V. Dissertationes sectionum et symposiorum ad linguisticam*, 76–83. Piliscsaba.

- Raun, Alo. 1982. *Eesti keele etümoloogiline teatmik*. Rooma – Toronto: Maarjamaa. <<https://www.eki.ee/dict/raun/>>
- REW = Vasmer, Max. 1953–58. *Russisches etymologisches Wörterbuch I–III*. Heidelberg: Winter.
- Ritter, Ralf-Peter. 1998. Zu den Reflexen der baltischen Liquiddiphthonge im Ostseefinnischen. *Res Balticae* 4. 113–116. <<https://resbalticae.fileli.unipi.it/wp-content/uploads/2015/06/113-116.pdf>>
- RSKNJ = *Речник српскохрватског књижевног и народног језика 1–20–1959–2017–*. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик.
- Ruoppila, Veikko. 1986. *Venäläisperäistä sanastoa suomen murteissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sammallahti, Pekka. 2001. The Indo-European loanwords in Saami. Teoksessä Carpelan, Christian & Parpola, Asko & Koskikallio, Petteri (toim.), *Early Contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic and Archaeological Considerations: Papers presented at an international symposium held at the Tvärminne Research Station of the University of Helsinki 8–10 January, 1999* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 242), 397–415. Helsinki. <<https://www.sgr.fi/sust/SUST242.pdf>>
- SEJL = Smoczyński, Wojciech. 2022. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wydanie drugie, poprawione i znacznie rozszerzone. <[https://romanes.org/pub/alii/Smoczyński W. Słownik etymologiczny języka litewskiego.pdf](https://romanes.org/pub/alii/Smoczyński%20W.%20Słownik%20etymologiczny%20języka%20litewskiego.pdf)> (Päivitetty 24.4.2022.)
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. 2022. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisu 30. <<https://kaino.kotus.fi/sms>> (Päivitetty 10.6.2022.)
- SSA = Itkonen, Erkki & Kulonen, Ulla-Maija (toim.). 1992–2000. *Suomen sanojen alkuperä: Etymologinen sanakirja I–III*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <<https://kaino.kotus.fi/ses>>
- Stahl, Heinrich. 1641. *Leyen Spiegel: Darinnen kürztlich gezeiget wird: wie ein einfaltiger Christ Die Fest- vñ Sontägliche Evangelia in reiner Lehr vnd heiligem Leben jhm zu nutze machen kann*. Reval. <<http://www.digar.ee/id/nlib-digar:102274>>
- Stang, Christian Schweigaard. 1942. *Das slavische und baltische Verbum*. Oslo: Dybwad.
- Thomsen, Wilhelm. 1869. *Den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske: En sproghistorisk undersøgelse*. København: Den Gyldendalske boghandel. <<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10589089>>

- Thomsen, Vilhelm. 1890. *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog: En sproghistorisk Undersøgelse*. København: Blanco Lunos. <<http://hdl.handle.net/10062/38769>>
- Toivonen, Yrjö Henrik. 1917. Huomioita lainasanatutkimuksemme alalta. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 34:2.
- Urbutis, Vincas. 1981. *Baltų etimologijos etiuadi*. Vilniaus universiteto leidykla.
- Urbutis, Vincas. 1995. Lie. *šipulỹs*, la. *sipsna*: aiškūs žodžiai etimologijos miglose. *Baltistica* 30(2). 65–75. <<http://dx.doi.org/10.15388/baltistica.30.2.331>>
- Vaba, Lembit. 1994. Zu den baltischen *m*-Deverbale in den ostseefinnischen Sprachen. *Linguistica Uralica* 30. 241–247. <<https://doi.org/10.3176/lu.1994.4.01>>
- VES = Jüvä, Sullöv. 2001. *Võro-eesti synaraamat: Võru-eesti sõnaraamat*. Võro Instituut. <<https://www.synaq.org>>
- VTšS = Grünberg, Silja (toim.). 2019. *Vadja keele sõnaraamat: Vadđaa tšeelee sõna-tširja: Словарь водского языка*. 2. täiendatud ja parandatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Instituut – Eesti Keele Sihtasutus. <www.eki.ee/dict/vadja>
- Zinkevičius, Zigmantas. 1966. *Lietuvių dialektologija: Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija su 75 žemėlapiais*. Vilnius: Mintis. <<https://archive.org/details/zinkevicius-lietuviu-dialektologija-1966>>
- ЕСУМ = Мельничук, Олександр (päätoim.). 1982–2012. *Етимологічний словник української мови I–VII*. Київ: Наукова думка. <<http://resource.history.org.ua/item/0007831>>
- ИЭС = Черныж, Павел. 1999. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*. 3-е издание стереотипное. Москва: Русский язык.
- Лиукконен, Кари. 1987. *Восточнославянские отглагольные существительные на -м I: Существительные на *мь/*ма/*мо* (Slavica Helsingiensia 5). Helsingin yliopisto.
- СРГК = Герд, Александр (päätoim.). 1994–2005. *Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей I–VI*. Издательство Санкт-Петербургского университета. <https://www.studmed.ru/science/yazyki-i-yazykoznanie/russkiy-yazyk/slovari-i-razgovorniki/russkie-dialektnye-slovari/slovar_russkikh_govorov_karelii_i_sopredel_nyh_oblastey>
- СРНГ = *Словарь русских народных говоров 1–52–*. 1965–2021–. Москва – Санкт-Петербург: Наука. <<https://nenadict.iling.spb.ru/dictionaries/345>>

Zusammenfassung

Durch palatale Dissimilation verschleierte baltische Lehnwörter³

Die ins Urfinnische entlehnten baltischen Wörter haben in den ostseefinnischen Sprachen einige alte Züge bewahrt, die sogar das altertümliche Litauische verloren hat. Diese werden hier um eine Vokalvertretung ergänzt: in den ostseefinnischen Baltismen ist das urbaltoslawische **i* erhalten (o. mit **e* substituiert worden), das in gewissen Wortsippen im Ostbaltischen zu **u*, und weiter in gewissen Formengruppen durch die ostbaltische Dehnstufe zu **ī* o. **ū* geworden ist.

Zinkevičius (1966: 67–68) beschreibt den Wandel *i > u* in den litauischen Mundarten. In den meisten von ihm präsentierten Fällen folgt der Vokal einem postalveolaren Zischlaut *š*, *ž* oder *č*. Vor *i* sind die Konsonanten immer palatalisiert, und diese Palatalisierung ist während dem Vokalwandel bewahrt. Urbutis (1982: 125–126) erwähnt weitere Fälle, die nahezu alle nach *š*, *ž* oder *č* auftreten. Smoczyński (2022) nimmt an, dass dieser Wandel mindestens bei einem Wortstamm, *žir- ~ žiur-*, allgemeinlitauisch auftritt. Er definiert ihn als eine palatale Dissimilation *C'i > C'u*. Den lit. Formen *žiur-* [*žur-*] u. *žiūr-* [*žūr-*] entsprechen im Lettischen *žur-* (< **žur-*) u. *žūr-* (< **žūr-*), was zeigt, dass die Dissimilation wahrscheinlich urostbaltisch war. Der Unterschied zwischen den **žīr-* und **žūr-*-Formen war vielleicht am Anfang rein regional, aber danach haben die beiden sich auf denselben Gebieten verbreitet und in verschiedenen Bedeutungen eingebürgert. Dagegen fehlte die Dissimilation in der Ausgangssprache der ostseefinnischen Baltismen, dem sogenannten Nordbaltischen, wo **i* meistens erhalten, vor Liquida aber oft zu **e* gewandelt wurde.

Das inchoative lit. *žiūrti ~ žiūr̃ti : žiūr̃sta ~ žiūra : žiūro* ‚zu sehen beginnen‘ gehört zu *žirti : žỹra* (< **ži-n-ra*) : *žiro* ‚funkeln; vor Augen flimmern‘. Das *i* geht auf die idg. Nullstufe (**ir < *j*) zurück. Ein ähnliches Vokalverhältnis *'ū ~ ī* ist im Verbpaar lit. *žiūrėti : žiūr̃i ~ žiūr̃ia ~ žiūra ~ žiūro : žiūr̃ėjo* ‚sehen, hinsehen; schauen‘, lett. *žūrē|t : - : -ja* ‚lauern, blinzeln; ohne Flamme brennen‘ ~ lit. *žyrėti : žỹri ~ žỹra : -ėjo* ‚glänzen‘, lett. *žūrē|t : - : -ja* ‚schwach brennen‘ zu sehen. Dieses Paar ist trotz der jüngeren, ostbaltischen Dehnstufe *ī* älter, was dessen ungedehnt erhaltene slawische Entsprechung altkirchslawisches зрѣти : -ить ‚sehen, hinsehen; schauen‘ beweist: das slawische Präsens зрѣть (< ursl. **zirej*) entspricht dem litauischen *žỹri*. Lett., lettgall.

3. Sprachabkürzungen: (ur)idg. = (ur)indogermanisch, murfi. = mittelfinnisch, urbsl. = urbaltoslawisch, ursl. = urslawisch; in allen übrigen wird <.> = <-isch> gelesen.

ž- (statt †z) erklärt sich aus Kontamination von *žīrēt mit dem palatal dissimilierten žūrēt.

Die Bedeutung ‚strahlen, funkeln‘ ist in der slawischen Sippe nicht belegt, im Litauischen dagegen in Ableitungen mit alten idg. *e-*, *ē-* und *o-*Stufen vertreten und erweist sich damit als älter als ‚sehen‘. Im LIV: 177 wird uridg. *g^her- ‚strahlen, scheinen; sehen‘ rekonstruiert, obwohl die bekannte Verbreitung sich auf das Baltoslawische beschränkt. Junttila (2020: 163) erklärt *g^her- als eine affektive Variante des weitverbreiteten *g^{wh}or- (LIV 219–20 ‚warm werden‘); hier kann die Expressivität die Palatalisierung ausgelöst haben.

Das nordbaltische Präsens *žerei-, die Entsprechung von lit. žỹri u. ursl. *zirej-, ist ins Mittelurfinnische mit Hilfe des Kontinuativsuffixes *-jE- als *šere-je- (o. *šeri-je-) ‚beachten‘ entlehnt. Das Stammverb begegnet uns als südestn. *herriq* : *herimä* (in verneinenden Kontexten) ‚beachten, stören lassen‘ nur im Kirchspiel Neuhausen (Vahtsõliina), aber dessen Kausativableitungen, finn. (ingr., karel., wot., estn.) *herittä* und *heristä* ‚(mit Faust) drohen‘, wohl < ‚Faust zeigen, (durch Drohung) zu beachten zwingen‘ kommen in einem ganz anderen, größeren Gebiet vor (s. weiter Holopainen & Junttila 2022: 117).

Eine Ableitung aus murfi. *šere-je- ist wahrscheinlich auch das inchoative finn. *herätä*: Präs. *herää-* (alte Schriftspr., dial. *herätä*: Präs. *heräjä-*), estn. *ärgata* : ‚*ärkama* (alte Schriftspr. *errada* : *erra-*) ‚erwachen‘ (< murfi. *šeräjtä-). Weitere Entsprechungen, weps. *heraštuda* und südestn. *herä(ne)däq* : *heränemä* id., weisen inchoative oder translative Suffixe statt *-tA- auf. Hierzu gehört auch estn. *erata* : ‚*ergama* ‚leuchten, glänzen; flackern, lodern, glühen, abstrahlen; (stechend) schmerzen; blicken, schauen‘: Das einzelne -g- in der Flexion erklärt sich als sekundäre starke Stufe, die oft in solchen Stämmen entstanden ist, wo die Phonotaktik -g- nach einem Konsonanten erlaubt (*salata* : ‚*salgama*, *vihata* : ‚*vihkama* usw.) (s. weiter Holopainen & Junttila 2022: 103–105).

Das estnische Adjektiv *ergas* ~ *erk* ~ *ärgas* ~ *ärk* ‚klar, hell; heiß; lebendig, munter‘ hat seinen Geminataklusil (*-kk- : *-kk-) > -k- : -g- auf *ärgata* übertragen. Diese Formen sind durch einen weit verbreiteten Suffixwechsel -EtA ~ -kkA(s) (Hallap 1983, Rauhala 2011: 78) entstandene Varianten des gleichbedeutenden estn. *ere*, südestn. *herre* < murfi. *šer-etä. Das Adjektiv ist aus dem Urfinnischen sogar ins Saamische (Nordsaamisch (Julev, Aanaar) *šearrat* ‚hell (Farbe, Licht), lichtstark; klar‘) entlehnt worden, bevor es überall außer im Estnischen und Südestnischen (in diesen Bedeutungen) verschwunden ist.

Murfi. **šer-etä* kann als Ableitung zum Verb **šeräjtä-* erklärt werden, aber eine direkte Entlehnung aus nordbalt. **žer-(j-)* ist auch möglich, vgl. lit. *žirūs* ‚schimmernd, glänzend‘ u. *žiūrūs* ‚gern schauend; scharfsichtig, gut sehend; schielend; klar [Wetter]‘, die zu *žiūrėti* gehören. Das Adjektivsuffix *-ETA* war schon im Mittelfinnischen so verbreitet, dass es in Entlehnungen verschiedene baltische Adjektivbildungselemente substituiert hat.

Lett. *žūrēt* ‚(viel, unzweckmäßig) gießen; Wasser tragen; Bier brauen; schmoren, viel Speise kochen; Teig einrühren; andauern regnen; saufen; ins Bett urinieren; fließen‘ erklärt ME aus *žūra* ‚schmutziges Wasser, eine trübe Flüssigkeit; eine wässerige, lang gekochte Grütze; halbfertiges Bier; gesäuerte Hafergrütze; Haferbrei; andauerndes Regenwetter, Regenguss; Saufbold; eine Kuh, die viel trinkt; Pisserin; übermäßiges Trinken, Saufen; Jauche, dünnflüssiger Kot‘, das seinerseits aus *žāūt* ‚gießen; stark regnen‘ abgeleitet wäre. Dazu passt aber nicht, dass diesem *žūrēt* im Lettgallischen *žeirāt* (< **žīrēt*) ‚gießend nass machen‘ ohne palatale Dissimilation entspricht. Genauso wie lett. *žūrēt* ‚lauern; blinzeln; ohne Flamme brennen‘ und *žīrēt* ‚schwach brennen‘ mit lit. *žirti* ‚funkeln; vor Augen flimmern‘ zusammengehören, sind die letztgenannten mit lit. *žirti* ‚streuen, umherfliegen; fließen (Tränen)‘ verbunden. Kroonen et al. (2022: 8) erklären dieses aus uridg. **đerH-* ‚crumble, scatter‘; eine alternative Erklärung wäre ein Bedeutungswandel von ‚funkeln‘ über ‚streuen‘ zu ‚fließen (Tränen, Schweiß)‘.

Lett. *žūra* und lit. *žiūrė* ~ *žiūrė* ~ *žiūrà* ‚Haferbrei, -grütze; süße Brotteigsuppe; entrahmter Milch; Flüssigkeit; dünnflüssiger Kot‘ sind als Entlehnungen von entweder (LEW, LKŽ) belaruss. *жур*, poln. *żur* ‚Suppe aus Sauerteig‘ o. (SEJL) mittelnieder-sächsischem *sūr* ‚Sauer‘, *siure* ~ *sūre* ‚Sauerteig‘ erklärt worden. Zum belaruss.–poln. Wort gehören russ. dial. (Smolensk, Twer, Pskow) *жур* ‚Hafergrütze; Bodensatz (von Hanfbier)‘, ukrain. *жур* ‚кисла страва з вівсяного борошна‘ sowie tschech. *žour* ‚saurer Mehlbrei‘ und *žur* ‚jídlo polske‘. Das slowenische und zentralsüdslawische *žūr* ‚Milche‘ ist wohl von dieser Sippe zu trennen und stammt nach ERHSJ aus dem Lateinischen. Das semantische Spektrum ist aber im Ostbaltischen breiter als im Slawischen. Die Bedeutungen ‚halbfertiges Bier; (gesäuerte) Hafergrütze o. -brei; Brotteigsuppe‘ (sowie lett. *žūrēt* ‚säuern‘) gehören sicher zusammen mit den russ.–belaruss.–poln. Wörtern, die am ehesten auf eine Entlehnung aus mittelniederdeutschem *sūr* zurückgehen (vgl. aber REW für eine alternative slawisch-germanische Erklärung). Die mit Nässe und Flüssigkeiten verbundenen

Bedeutungen erklären sich dagegen durch eine Ableitung aus der Sippe von lit. *žirti*, lettgall. *žeirāt*. Daraus ist auch lett. *žurme* ‚Feuchtigkeit, Nässe; seifige, schlüpfrige Lauge‘ ohne Dehnstufe abgeleitet.

Finn. *hera* bedeutet am öftesten ‚Molke‘, in Dialekten aber auch allgemein ‚Flüssigkeit‘, besonders ‚in einem Prozess (Schmelzen, Stocken, Träufeln, Kondensieren, Gären, Verdünnen) entstehende, mit dem früheren Zustand verglichen dünnflüssigere Flüssigkeit‘. Seine einzige ostseefinnische Entsprechung findet das Wort im livischen *yra*, das nach Kettunen (LW) ‚Geifer (abgesondert aus dem Maule der Böcke und Schweine zur Brunstzeit)‘ bedeutet. Die Bezeichnungen der Johannisbeere im Finnischen, *herukka*, Südestnischen, *hōrak*, und Livischen, *yra-māra*, sind Ableitungen von diesem Wort. Johannisbeeren gelten als besonders saftige Beeren. Somit können sowohl murfi. **šera* als auch lett. *žūra* ursprünglich ‚fließende Flüssigkeit‘ bedeutet haben, und das erstgenannte kann als Entlehnung aus nordbalt. **žerā* (< urbsl. **žirā^h*) erklärt werden

Lett. *žurme* ‚Lebenskraft, Mut, Energie‘ erklärt sich als ein *Nomen actionis* aus *žūrēt* ‚ohne Flamme brennen‘. Hierher gehören irgendwie auch *šurme* ‚Kraft‘, *šurmīgs* ‚zufrimīgs‘, *surme* ‚der Saft (des Lebens)‘; der Nutzen, das Gedeihen‘, *sūrmēts* ‚fett fruchtbar (Boden)‘, die über keine Ableitungsbasis mit *š-* oder *s-* verfügen. Die Variation der Stimmhaftigkeit des inlautenden Obstruenten ist im Lettischen gewöhnlich und oft mit Expressivität verbunden. *Nomina actionis* aus ostbaltischen Verben wurden mit **-ma-*, **-sma-*, **-mē* und **-smē* gebildet; besonders im Lettischen können die Suffixe mit **a* und **ē* nicht genau getrennt werden (Leskien 1891: 426). Die Quellsprache der baltischen Entlehnungen im Urfinnischen hatte vermutlich **žerma-* ‚Lebenskraft, Mut, Energie‘, das murfi. **šermo* > finn. (karel.) *hermo* ‚Nerv, Nerven; Ader; Sehne; (Tat)kraft; schlaff; jeweils zwei Streben des Schlittens verbindendes Querholz‘, estn. *orm* ‚Schnur o. Schnurloch im Bauernschuh‘, südestn. *orm* ~ *horm* ‚Rute, dünnes Reisig; Granne; dünne Wurzel, Wurzelhaar‘. Andere baltische deverbale **ma-*-Ableitungen haben mindestens finn. *pahmas*, *rihma*, *tarmo*, *vehmas* und *vehmaro* ihren Ausgang gegeben (vgl. Vaba 1994). Die Etymologie setzt jedoch voraus, dass die auftretenden konkreten Bedeutungen als gelegentliche Konkretisierungen der abstrakten ‚Lebenskraft‘ und Folgen von Bestrebungen, die Lebenskraft des Körpers in Nerven, Sehnen bzw. Adern zu lokalisieren, gedeutet werden können; das Querholz des Schlittens würde somit ‚Kraftholz‘ genannt. Die Bedeutung ‚schlaff‘ hat sich wohl aus

negativen Kontexten übertragen: die Privativableitung *hermoton* 'schlaff, schlapp, kraftlos' hat Entsprechungen im Ishorischen und Karelischen. Das nahestehende finn. *hervoton* 'ohnmächtig, gelähmt, schlaff' gehört dagegen zu *hervota* (Präs. *herpoa-*) 'erschlafen, erlahmen, erstarren' usw., das am allerwahrscheinlichsten auf eine Entlehnung aus russ. dial. *хряпнуть* (perf.) 'sich fallen lassen', *хряпко* 'spröde, zerbrechlich; schwach, kränklich', *xpúnamb* '(alters)schwach werden' zurückgeht.

Im Prinzip könnte murfi. **šermo* auch in einer anderen baltischen Sippe wurzeln: lit. *žirbėti* : *žirba* : *žirbėjo* 'glänzen, leuchten, funkeln, blinken; zittern, sich bewegen; (vor den Augen) flimmern', (vgl. *at|žirbėti* 'sich erholen, ermuntern') und *žiurbėti* : *žiurba* : *žiurbėjo* 'glänzen, leuchten, funkeln, blinken; ausschlagen, Knospen treiben, sprießen, sich mit Blättern austreiben, grünend und dicht wachsen; (Quelle) plätschern'. Zu diesen gehört ein Paar stativer *st*-Verben: *žirb|ti* : *-sta*, *-a* : *-o* 'funkeln' und *žiurb|ti* : *-sta* : *-o* '(Wetter) schön, klar sein'. Im Lettischen haben diese Verben eine Entsprechung in einer abstrahierten Bedeutung: *žirb|t* : *-st* : *-a* (= *at|žirbt*) 'sich ermuntern, sich nach einer Krankheit erholen, zu Bewusstsein kommen' mit einer faktitiven Ableitung *žirbināt* 'einen Ohnmächtigen wieder zu sich bringen, beleben, munter, frisch machen'. Die Variation *i ~ u* lauert hinter *žirbt*, weil lett. *ž* dem lit. *ž* nur vor hinteren Vokalen entspricht; vor *i* wäre *z* zu erwarten. Zur Semantik vgl. das oben genannte estn. *ere* usw. 'klar, hell; heiß; lebendig, munter'. Der Ursprung dieser *žirb-* ~ *žiurb-* Wörter und ihr Verhältnis mit den *žir-* ~ *žiur-* Wörtern bleibt jedoch unklar, weil *-b-* kein bekanntes Ableitungselement ist.

Die litauischen Verben *šiūrti* : *šiūra* (~ *šiūrsta* ~ *šiūrna*) : *šiūro* '(Haar) sich sträuben, wirr zu Berge stehen; zerreißen' und *šiūrp-* ~ *šiūrpti* : *-sta* : *-o* '(Haar) sich sträuben, struppig sein; schaudern' verhalten sich miteinander wie *žiūrti* ~ *žiūrsta* ~ *žiūra* : *žiūro* und *žiurb|ti* : *-sta* : *-o*. Im *šiūrp-* Stamm dominiert Semantik des Schauderns und Erschreckens. Das Adjektiv *šiūrpūs*, seltener *šūrpūs* bedeutet 'schauerlich, schaurig; rau; behaart od. befiedert; (Wetter) frostig'. Weitere Ableitungen sind z.B. *šiūr̃pas*, dial. *šīr̃pas* 'Frösteln, Schaudern; Schauder; Gänsehaut; Fieberfrost', *šiūrpis* 'Schauder, Gänsehaut' und *šiūr̃pinti* 'sträuben; Schaudern machen, Frösteln hervorrufen'. Eine schon von Būga erwähnte Verbindung zwischen *šiūr̃pas* und finn. *hirvetä* 'wagen; fürchten' ist möglich durch Ableitung aus finn. (karel.) *hirveä* 'schrecklich', in dessen jedoch *-p-* statt *-v-* die erwartungsmäßige Substitution des baltischen *-p-* wäre.

Beide Stämme verfügen über *e*-stufige Formen: lit. *šertis* : *šēria* : *šērės* ‚haaren, Haare verlieren‘, lett. *sērtiēs* : *seřas* : *sērās* id. und lit. *šēřp|ti* : *-a* : *-ė* (= *šēřpetoti*) ‚splittern; rau werden; Nägel bekommen‘, lett. *šēřpas* ~ *šēřpes* ‚Schauder, Fieberschauer; plötzliche Angst‘, *šēřpuļi* ‚Schauder, Grauen‘, *šēřpoņi* ‚Zittern, Schauer‘. In den lettischen Dialekten gibt es eine Fülle von Ableitungen mit *-m-*: *šēřmas* ~ *šēřmas* ~ *šēřmalas* ~ *šēřmulas* ~ *šēřmeles* ~ *šēřmuļi* ~ *šēřmoņi* ~ *šēřmes* ~ *šēřmuļi* ‚Schauder, Grauen‘ und *šēřmulains* ‚schaurig, grausig‘. Besonders interessant für die Lehnwortforschung ist lett. *šēřmuļi*. Das *-u-* erklärt sich als Ableitungssuffix, das Adjektive aus *Nomina actionis* bildet (vgl. lit. *nuožmus*, *aimus*, *linksmus*, Leskien 1981: 421–9), hier also **šēř-m-u-* ← **šēř-ma-* ~ *-mē*. Im Litauischen sind die alten *Nomina actionis*-Suffixe **ma-* und **mē* von *-imas*, wie in *šēřpimas* ‚Schaudern, Frösteln‘, ersetzt worden.

Smoczyński (SEJL) leitet den *šēřp-* Stamm von uridg. **kēřp-* ab, den *šēřu-* Stamm jedoch von einer Interjektion *šēřu*. ALEW 2.0. dagegen leitet *šēřp-* aus *šēřu-* und verbindet das letztere (m.E. ganz richtig) mit deutschem *Haar* usw. Das seltene, nicht-palatale *šēřpūs* hält Smoczyński für die ursprüngliche Vertretung der Nullstufe und *šēřpūs* ein Produkt expressiver Palatalisierung. Lit. *šēřpas* erwähnt Smoczyński nicht, in dessen Licht sieht palatale Dissimilation *šēřp-* ⇒ *šēřu-* aber wahrscheinlicher aus. Die Ähnlichkeiten in den Bedeutungen sowie der Parallelfall *žēřti* ~ *žēřbti* stützen die ALEW'sche Annahme einer Ableitung *šēřp-* ← *šēřu-*. Da *p-* wie *-b-* als Suffix unbekannt ist, bleibt eine sekundäre Verbindung jedoch wahrscheinlicher.

Im Nordbaltischen kann **šēř-mu-* als Ausgangsform der murfi. **šēřmu* > finn. (ingr., karel., wot. estn., südestn., liw.) *hēřmu* ‚Schrecken, Zorn; furchtbar, schrecklich‘ rekonstruiert werden. Ein ähnliches *u*-stämmiges Lehnwort aus einem baltischen *Nomen actionis* ist wot. *pōřmu*, estn. *pōřm* ‚Staub, Asche‘ ~ lit. *beřti*, lett. *bēřt* ‚streuen, ausschütten‘; vgl. auch finn. *kuřmu* ‚Beule‘ ~ lett. *kuzms* id. Das Nordbaltische kann also über ein *Nomen actionis*-Ableitungssuffix **-mu-* verfügt haben.

Urbsl. **i* ist in den Lehnwörtern allgemein als *i* vertreten. Nur zwischen murfi **š-* > osfi. *h-* und Liquida (*l, r*) kommt *e* vor: finn. *helle*, *hera*, *herhiläinen*, *hermo*, *herne*, *herätä*, estn. *ere*. Aus diesen Entlehnungen können nordbaltische Formen mit **e* aus urbsl. **i* rekonstruiert werden: **šēřti-* ~ **šēřta-*, **žēřā*, **šēřši(l)-*, **žēř(b)ma-*, **žēřniš*, **žēřei-* und **žēřu-*, vgl. lit. *šēřtis* o. *šēřtās*, *žēřrà*, *šēřšyš*, (lett. *žēřme*.) *žēřniš*, *žēřēti* und *žēřis* o. *žēřūs*. Falls wir estn. *ere* als Ableitung aus *herätä* oder aus einer Femininum

*žeri- erklären, können wir die beiden sicheren *i*-Fälle, finn. *hirvi* und *hirmu* aus nordbalt. *širwi- (apr. *sirwis*) und *širmu-, als Ausbleiben des Vokalwandels vor *u* und *w* in der zweiten Silbe erklären.

Darüber hinaus haben die nordbaltischen Entsprechungen von lit. *šiupūs* ‚bröcklig, zerbrechlich‘ und *šiupulis* (~ *šiupulys*) ‚Scherbe, Bruchstück‘ möglicherweise Lehnwörter auf *ši- > *hi*-hinterlassen: finn. *hippu*, *hipale* ‚Teilchen, Körnchen, Stückchen‘, südestn. *ibel* ‚Eisenpulver‘, *hipal* ~ *hipõl* ~ *hipul* ‚Fetzen‘. Diese Wörter haben mit aus dem Germanischen stammendem finn. *hepenä* ~ *hepenä* ~ *heven* ‚Härchen, Flocke, dünnes bzw. leichtes Kleidungsstück, Franse, Flitter‘ allerlei gegenseitige Wechselwirkung ausgeübt. Die Lehnetymologie setzt voraus, dass die litauischen Wörter alt genug sind, trotz Fehlen von sicheren Entsprechungen. Für lett. *županas* ‚Fetzen‘ schlägt ME eine mögliche Entlehnung aus poln. *żupan* ‚Unterkleid‘ vor.

Die direkte Derivationsbasis von *šiupūs* und *šiupulis* (so wie z.B. *šiupėti* ‚zerbröckeln, zerfallen; streuen‘ u. *šipėti* ‚zerbröckeln‘) ist *šiūpti* ~ *šipti* ‚sich abschwächen, spröde werden, schwinden, schrumpfen‘. Aus einer zu *šipti* rekonstruierten früheren Bedeutung ‚platzen, bersten‘ erklärt Urbutis (1995) *šipulis* (~ *šipulys*), *šiupulis* (~ *šiupulys*) ‚Span, Splitter, Stäbchen‘ und *šipinti* ‚(Holz) spalten, zerkleinern‘. Die palatal dissimilierte Variante *šiūpti* bedeutet auch ‚sich spalten, brechen (Haare), ausdünnen (Bart); zu Berge stehen (Haare); faulen (Holz)‘, was ‚platzen, bersten‘ sehr nahe kommt. Daneben steht die Bedeutung ‚stumpf werden‘ von *šiūpti*, *šipti* u. *čipti*, was SEJL für primär unter allen drei Varianten hält und aus der Interjektion *čipt čipt* herleitet. Lit. *č* vor Vordervokalen ist jedoch immer jungen Ursprungs, so dass entweder *čipti* als eine sekundäre expressive Variante von *šipti* entstanden ist, oder das Verb ‚stumpf werden‘ wirklich aus der Interjektion stammt, wobei die anderen Homonyme älter sind. Urbutis verbindet *šipti* mit *šieptis* ‚Zähne fletschen; austreiben (Knospen, Blätter); sich spalten‘, lett. *at|s|iept (zuobus)* ‚(Zähne) fletschen (< trennen)‘ und weiter mit poln. (ukrain., russ.) *siepać* ‚zerren, zerreißen, pflücken, ziehen‘. Trotz der ablehnenden Haltung von ALEW 2.0 sehe ich keine Hindernisse für diese Deutung, die aber die Datierung der Ableitungen *šiupūs* und *šiupulis* noch offen für künftige Forschung lässt.

Ich halte den baltischen Ursprung von finn. *heri- (⇒ *herätä*, *hereä*, mindestens teilweise auch estn. *ere*, südestn. *herre* ‚klar, heiß, lebendig‘), *hera* und *hirmu* (wahrscheinlich ⇒ *hirve* ~ *hirveä*) für relativ sicher. Das estn. *ere*, südestn. *herre* kann auch

von direkter Entlehnung herkommen; bei finn. *hirve* (\Rightarrow *hirveä*) ist es weniger wahrscheinlich. Die Etymologie von finn. *hermo* ist wegen unklarer Semantik, die Erklärungen von *hippu* und *hipale* wegen unklaren Alters der verglichenen litauischen Wörter problematisch.

Die sicheren Lehnwörter genauso wie die von Zinkevičius und Smoczyński genannten Beispielfälle deuten daraufhin, dass der Wandel **i > u* mindestens in einigen Wortsippen schon urostbaltisch ist.